

საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის
სახელობის ქართული უნივერსიტეტი

*

ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

*

საგანმანათლებლო პროგრამა “საქართველოს ისტორია (უძველესი
დროიდან XXI საუკუნის დამდეგამდე)”

საქართველო და გარესამყარო

დამხმარე სახელმძღვანელო სემინარული მეცადინეობისათვის

შემდგენელი პროფესორი ვახტანგ გურული

თბილისი

2010

საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის
სახელობის ქართული უნივერსიტეტი

*

ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

*

საგანმანათლებლო პროგრამა “საქართველოს ისტორია (უძველესი
დროიდან XXI საუკუნის დამდეგამდე)”

საქართველო და გარესამყარო

საქართველოს ტერიტორიის განაწილება
რუსეთ-ირან-ოსმალეთს შორის 1700-1921

დამხმარე სახელმძღვანელო სემინარული მეცადინეობისათვის

შემდგენელი პროფესორი ვახტანგ გურული

გამომცემლობა

თბილისი

2010

კრებულში შევიდა მასალები ზაგებისა და ხელშეკრულებების შესახებ, რომელთა ცალკეული მუხლები ეხებოდა საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის გადანაწილების საკითხს.

რედაქტორი – ისტორიის აკადემიური დოქტორი,
პროფესორი ავთანდილ წოწკოლაური.

რეცენზენტი – ისტორიის აკადემიური დოქტორი,
პროფესორი ემილ კობალიანი.

შემდგენელისგან

საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ისტორიის სპეციალობაზე იკითხება სასწავლო დისციპლინა “საქართველო და გარესამყარო”. შესაბამისად გათვალისწინებულია სემინარული მუშაობის ჩატარებაც. წინამდებარე კრებული სტუდენტებს დახმარებას აღმოუჩენს სემინარული მეცადინეობის პროგრამით გათვალისწინებული საკითხების შესწავლისას.

ცხადია, კრებული ვერ ამოწურავს სასემინარო მუშაობის პროგრამას მასში შევიდა მხოლოდ მასალა, რომელიც ეხება რუსეთ-ირანისა და რუსეთ-ოსამლეეთის ომების შემდეგ დადებულ საზავო ხელშეკრულებებში საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის გადანაწილების საკითხს.

ვიმედოვნებთ, კრებულში თავმოყრილი მასალის ათვისება საფუძველი გახდება სასწავლო დისციპლინის “საქართველო და გარესამყარო” ღრმად და საფუძვლიანად შესწავლისათვის.

საქართველო და გარესამყარო

(საქართველოს ისტორიული ტერიტორიების გადანაწილება რუსეთ-ირან-ოსმალეთს შორის)

1700-1921

ოთხი საუკუნის განმავლობაში – 1514 წლიდან (ირან-ოსმალეთის ომების დაწყებიდან) 1914 წლამდე (პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამდე), სამწესხაროდ, საქართველოსათვის გარესამყაროს ირანი, ოსმალეთი და რუსეთი წარმოადგენდა. ბიექტური მიზეზების გამო ევროპის სახელმწიფოები სამხრეთ კავკასიის (ამიერკავკასიის) საქმეში ვერ ერეოდნენ. საქართველოსა და ქართველობის ბედი ირან-ოსმალეთ-რუსეთის დაპირისპირებაში წყდებოდა.

* * *

XVI საუკუნის დამდეგიდან (1514 წლიდან) დაიწყო ირან-ოსმალეთის ომები, რომელიც საუკუნეზე მეტი გაგრძელდა. მ ომების ერთ-ერთი მიზანს სამხრეთ კავკასიაში (ამიერკავკასიაში) გაბატონება წარმოადგენდა. საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიაზე ერთმანეთს დაუპირისპირდა ორი იმპერია – ირანი და ოსმალეთი. ირან-ოსმალეთის ომების შემდეგ დგინდებოდა სახელმწიფოთა საზღვრები, რომელიც ძალაში იყო ახალ ომამდე. შემდეგ ყველაფერი თავიდან იწყებოდა. შხვა ტერიტორიებთან ერთად ირანი და ოსმალეთი ინაწილებდნენ საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიასაც. საქართველოს ტერიტორიას შეეხო ირან-ოსმალეთის ომების შედეგად დამყარებული შემდეგი ზავები:

1. ამასიის ზავი (1555 წლის 29 მაისი).
2. სტამბოლის ზავი (1590 წლის 21 მარტი).
3. სტამბოლის ზავი (1612 წლის 20 ნოემბერი)
4. სერაფის ზავი (1618 წელი).
5. სტამბოლის ზავი (1619 წელი).
6. ზოჰაბის ზავი (1639 წლის 17 მაისი).

* * *

XVII საუკუნის მიწურულიდან და XVIII საუკუნის დამდეგიდან სამხრეთ კავკასიაზე პრეტენზია გამოაცხადა მესამე დამპყრობელმა – რუსეთმა. ამიერიდან საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიაზე გაბატონებისათვის ერთმანეთს უპირისპირდება სამი იმპერია – ირანი, ოსმალეთი და რუსეთი.

საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიას შეეხო რუსეთ-ოსმალეთისა და რუსეთ-ირანის შემდეგი ზავები:

1. რუსეთ-ოსმალეთის ამბოლის ზავი (1700 წლის 3 ივლისი).
2. რუსეთ-ირანის პეტერბურგის ზავი (1723 წლის 12 სექტემბერი).
3. რუსეთ-ოსმალეთის სტამბოლის ზავი (1724 წლის 12 ივნისი).
4. რუსეთ-ირანის რეშტის ზავი (1729 წლის 13 თებერვალი).
5. ირან-ოსმალეთის ჰამადანის ზავი (1731 წელი).
6. რუსეთ-ირანის რეშტის ზავი (1732 წლის 21 იანვარი).
7. რუსეთ-ირანის განჯის ზავი (1735 წლის 10 მარტი).
8. რუსეთ-ოსმალეთის ბელგრადის ზავი (1739 წლის 18 სექტემბერი).
9. რუსეთ-ოსმალეთის ქუჩუკ-კაინარჯის ზავი (1774 წლის 10 ივლისი).
10. რუსეთ-ოსმალეთის იასის ზავი (1791 წლის 29 დეკემბერი).

* * *

XIX საუკუნის დამდეგს საქართველოს ისტორიული ტერიტორიისათვის ირან-ოსმალეთ-რუსეთის ბრძოლა რუსეთის გამარჯვებით დასრულდა. დასუსტებულმა ირანმა და ოსმალეთმა წინააღმდეგობა ვერ გაუწიეს მათზე გაცილებით ძლიერ რუსეთს. სამხრეთ კავკასიაში დამკვიდრებით რუსეთი ხელსაყრელ პლაცდარმს ჰქმნიდა მახლობელ აღმოსავლეთში გაჭრისათვის. ჩხადია, ეს სულაც არ შედიოდა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოების გეგმებში. მიუხედავად ამისა ობიექტური მიზეზების გამო დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოები წინ ვერ აღუდგნენ რუსეთის შეჭრას სამხრეთ კავკასიაში. ირანის, ოსმალეთისა და დასავლეთ ევროპის დიდი სახელმწიფოების გაერთიანება რუსეთის წინააღმდეგ წარმოუდგენლად ძნელი აღმოჩნდა ყოველივე ამის კარგად ისარგებლა რუსეთის იმპერიამ და ქართული სამეფო სამთავროები დაიპყრო. რუსეთის გამარჯვებას ვერ ეგუებოდნენ ირანი და ოსმალეთი. აიწყო რუსეთ-ირანისა და რუსეთ-ოსმალეთის ომების სერია. ეს ომები რუსეთის უპირატესობით მიმდინარეობდა. დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებმა ვერც ამჯერად აღმოუჩინეს რეალური დახმარება ირანსა და ოსმალეთს. ირან-რუსეთის ომების ასპარეზი სამხრეთ კავკასია იყო. ღაც შეეხება რუსეთ-ოსმალეთის დაპირისპირებას იგი გაცილებით ფართომაშტაბიანი იყო და მოიცავდა ჩრდილოეთ შავიზღვისპირათსა და ბალკანეთის ნახევარკუნძულს. რუსეთ-ოსმალეთის დაპირისპირებაში სამხრეთ კავკასია, და შესაბამისად საქართველოს ისტორიული ტერიტორია, ყოველთვის მეორე რიგის პრობლემად

ითვლებოდა. რუსეთიცა და ოსმალეთიც პირველხარისხოვნად ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთსა და ბალკანათში წარმატების მოპოვებას მიიჩნევდნენ.

XIX საუკუნეში რუსეთ-ირანისა და რუსეთ-ოსმალეთის ომების შედეგად დადებული ზავები საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიასაც შეეხო. ეს ზავებია:

1. რუსეთ-ოსმალეთის ბუქარესტის ზავი (1812 წლის 16 მაისი).
2. რუსეთ-ირანის გულისთანის ზავი (1813 წლის 12 ოქტომბერი).
3. რუსეთ-ირანის თურქმანჩაის ზავი (1828 წლის 10 თებერვალი).
4. რუსეთ-ოსმალეთის ადრიანოპოლის ზავი (1829 წლის 2 სექტემბერი).
5. რუსეთ-საფრანგეთ-ინგლის-ოსმალეთ-სარდინიის პარიზის ზავი (1853 წლის 18 მარტი).
6. რუსეთ-ოსმალეთის სან-სტეფანოზის ზავი (1878 წლის 19 თებერვალი).
7. რუსეთ-ოსმალეთის ლონდონის შეთანხმება (1878 წლის 18 მაისი).
8. რუსეთ-გერმანია-ავსტრია-უნგრეთ-საფრანგეთ-ინგლის-იტალია-ოსმალეთის ხელშეკრულება – ბერლინის ტრაქტატი (1878 წლის 1 ივლისი).
9. რუსეთ-ოსმალეთის სტამბოლის ხელშეკრულება (1879 წლის 27 იანვარი).

* * *

1917 წლის თებერვალ-მარტის რევოლუციის შედეგად რუსეთის იმპერია დაინგრა. 1918 წლის 26 მაისს აღსდგა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა. ამ დროიდან მოყოლებული დასავლეთ ევროპის დიდი სახელმწიფოები უფრო აქტიურად ერევიან სამხრეთ კავკასიის საქმეებში. თუმცა აქტიური პოლიტიკის წარმოებას ხელს უშლიდა მიმდინარე პირველი მსოფლიო ომი. ირველი მსოფლიო ომის დასრულების შემდეგ (1918 წლის 11 ნოემბერი) დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოების (გამარჯვებული ანტანტის) პოლიტიკა სამხრეთ კავკასიაში უფრო თანმიმდევრული ხდება.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისათვის (1918-1921 წწ.) უპირველეს ამოცანად რჩებოდა ურთიერთობის მოგვარება უშუალო მეზობლებთან – საბჭოთა რუსეთთან და ოსმალეთთან. მ პერიოდის საზავო ხელშეკრულებებიდან საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიას შეეხო შემდეგი ზავები:

1. რუსეთ-გერმანია-ავსტრია-უნგრეთ-ბულგარეთ-ოსმალეთის ბრესტ-ლიტოვსკის ზავი (1918 წლის 3 მარტი).

2. საქართველო-ოსმალეთის ბათუმის ხელშეკრულება (1918 წლის 4 ივნისი).
3. საქართველო-რუსეთის მოსკოვის ხელშეკრულება (1920 წლის 7 მაისი).

* * *

პირველი მსოფლიო ომის შემდგომ შექმნილ საერთაშორისო ვითარებაში საბჭოთა რუსეთმა მიაღწია დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოების მიერ სამხრეთ კავკასიის თავისი გავლენის სფეროდ აღიარების. აზერბაიჯანისა და სომხეთის დაპყრობის შემდეგ, 1921 წელს თებერვალ-მარტის ომის შედეგად საბჭოთა რუსეთმა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა დაიპყრო. სამხრეთ კავკასიაში რუსეთის მობრუნება აუცილებელს ხდიდა რუსეთისა და ოსმალეთის საზღვრების ხელახლა დადგენას. ცხადია, რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დავის საგანი გახდებოდა საქართველოს ისტორიული ტერიტორია. საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის გადანაწილების საკითხს შეეხო შემდეგი ხელშეკრულებები:

1. რუსეთ-ოსმალეთის მოსკოვის ხელშეკრულება (1921 წლის 16 მარტი).
2. რუსეთ-ოსმალეთ-საქართველო-აზერბაიჯან-სომხეთის ხელშეკრულება ყარსის ხელშეკრულება (1921 წლის 13 ოქტომბერი).

* * *

ქვემოთ გთავაზობთ იმ ზავებისა და ხელშეკრულებების მოკლე მიმოხილვას, რომელიც საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის გადანაწილებას შეეხო 1700 წლიდან ვიდრე 1921 წლამდე.

1. რუსეთ-ოსმალეთის 1700 წლის 3 ივლისის

ზავი (სტამბოლის ტრაქტატი)

XVII საუკუნის დამლევს რუსეთმა პირველი ნაბიჯები გადადგა ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთის დაპყრობის მიზნით. ამ პერიოდისათვის აღმოსავლეთ და ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთი ოსმალეთს ეპყრა. ოსმალეთის გარნიზონები იდგა აჭარის, გურიის, სამეგრელოსა და აფხაზეთის სანაპიროზე: ბათუმში, ციხისძირში, შეკვეთილში, ფოთში, ანაკლიაში, სოხუმში, ანაკოფიაში და სხვ., ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთსა და აზოვის პირეთში: ანაპაში, აზოვში, ტაგანროგში, ენიკალეში, ქერჩში, კაფაში, სუდაკში, ბალაკლავაში, იკერმანში, პერეკოპში, ოჩაკოვში, კინბურნში და სხვ. ყირიმის ხანი ოსმალეთის ვასალი იყო.

ჯერ კიდევ პეტრე I-ის (1689-1725) მცირეწლოვნების დროს, 1695 წელს, რუსეთის ერთი არმია კაზაკების ჯართან ერთად მდინარე დნეპრის შესართავისაკენ, ხოლო მეორე არმია მდინარე დონის შესართავისაკენ გაემართა. პირველმა არმიამ დნეპრის ქვემო წელზე ოსმალთა მიერ აგებული ორი ციხე-სიმაგრე აიღო და ორიც დაანგრია. მეორე არმიამ აზოვის ციხე-სიმაგრეს მიაღწია, მაგრამ ვერ აიღო. აზოვის აღებისათვის აუცილებელი იყო სამხედრო ფლოტი. 1696 წელს რუსეთის სამხედრო ფლოტმა ზვიდან აზოვის ბლოკირება მოახდინა, ოსმალებმა ციხე-სიმაგრე ჩააბარეს. ამის შემდეგ ომი დროებით შეწყდა.

1699 წლის აგვისტოში რუსეთის სამხედრო ესკადრა ფრეგატ „კრეპოსტის“ მეთაურობით ქერჩის სანაპიროსთან გამოჩნდა და მალე სტამბოლისაკენ გაცურა. სტამბოლში რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დაიწყო საზავო მოლაპარაკება. საზავო ხელშეკრულებას ხელი მოაწერეს 1700 წლის 3 ივლისს. სტამბოლის ზავით (ტრაქტატით) აზოვის ზღვის სანაპირო აზოვის ციხე-სიმაგრითურთ რუსეთს გადაეცა.

რუსეთ-ოსმალეთის 1700 წლის 3 ივლისის სტამბოლის ზავი (ტრაქტატი) საქართველოს არ შეხებია. სტამბოლის ზავი ჩვენთვის სხვა მხრივაც საყურადღებო. საზავო ხელშეკრულების პრეამბულაში პეტრე I-ის ტიტულატურის ჩამონათვალში იგი იხსენიება, როგორც „ივერიის ქვეყნის, ქართლისა და საქართველოს მეფეების მბრძანებელი და ხელმწიფე“ (повелителем и государем Иверской земли, Карталинских и Грузинских царей) (Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. СПб., 1869. ციტირებულია მეორე გამოცემის მიხედვით: Москва, 2005, стр. 25). ცხადია, ამას ოსმალეთი იმიტომ დაეთანხმა,

რომ „ივერიაში“, „ქართლსა“ და „საქართველოში“ საზავო ხელშეკრულების დამდები მხარეები არ გულისხმობდნენ: იმერეთის სამეფოს, სამცხე-საათაბაგოს, სამეგრელოს, გურიისა და აფხაზეთის სამთავროებს, სადაც იმხანად ოსმალეთის გარნიზონები იდგა. „ივერიაში“, „ქართლსა“ და „საქართველოში“ ქართლისა და კახეთის სამეფოები იგულისხმებოდა, რომლებიც იმხანად ირანის გავლენის სფეროდ (ვასალად) ითვლებოდა

დანართი

**რუსეთ-ოსმალეთის 1700 წლის 3 ივლისის
სტამბოლის საზავო ხელშეკრულების პრეამბულიდან**

Во имя Господа Бога Всемогущего в Троице славилго!

Понеже меж пресветлейшим и державнейшим великим государем, Божьей милостью, царем и великим князем Петром Алексеевичем, всея Великия и Малыя и Белая России самодержцем Московским, Киевским, Владимирским, Новгородским, царем Казанским, царем Астраханским, царем Сибирским, государем Псковским и великим князем Смоленским, Тверским, Югорским, Пермским, Вятским, Болгарским и иных, государем и великим князем Новгорода Низовской земли, Черниговским, Рязанским, Ростовским, Ярославским, Белоозерским, Удорским, Обдорским, Кондийским и всей северной страны повелителем и государем Иверской земли, Карталинских и Грузинских царей и Кабардинской земли, Черкасских и горских князей и иных многих государств и земель восточных и западных, и северных отчицем и дедичем и наследником и государем и обладателем, Его Священным Царским Величеством, и меж Величеством принарядных салтанов превеликим и почтеннейшим королем лепотнейшим Мекским и Мединским и защитителем святого Иерусалима, королем и императором пространнейших провинций, поселенных в странах европейских и азийских и на Белом, и на Черном море.

Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005, стр. 25.

2. რუსეთ-ირანის 1723 წლის 12 სექტემბრის ზავი (პეტერბურგის ტრაქტატი)

XVIII საუკუნის 20-იანი წლების დამდეგს რუსეთის იმპერატორმა პეტრე I-მა აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში დამკვიდრებისათვის ბრძოლა დაიწყო. რუსეთის მოკავშირედ გამოვიდა ქართლის მეფე ვახტანგ VI. რუსეთისა და ქართლის გაერთიანებულ სამხედრო ძალას აღმოსავლეთ ამიერკავკასიიდან ის განდევნა ნამდვილად შეეძლო, მაგრამ აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში რუსეთის დამკვიდრებას არასგზით არ შეურიგდებოდა ოსმალეთი. ყოველივე ეს კარგად იცოდა პეტრე I-მა, ამიტომაც რუსეთის იმპერატორი ცდილობდა აღმოსავლეთ ამიერკავკასია (კასპიისპირეთი) ისე დაეკავებინა, რომ ოსმალეთთან ომში არ ჩაბმულიყო.

1722 წლის აგვისტოში ასტრახანში განლაგებულმა რუსეთის არმიამ კასპიისპირეთში ლაშქრობა დაიწყო. ვახტანგ VI ქართველთა და სომეხთა ლაშქრით (40 ათასი კაცი) განჯაში იდგა. ვახტანგ VI კასპიისპირეთში შეჭრილ რუსეთის არმიას შემახასთან უნდა შეერთებოდა, საიდანაც ბაქოსაკენ უნდა დაძრულიყვნენ.

1723 წლის 23 აგვისტოს რუსებმა დარუბანდს მიაღწიეს. პეტრე I-მა დარუბანდი დაიკავა და იქ გარნიზონი ჩააყენა, მაგრამ ლაშქრობა აღარ გაუგრძელებია. რუსები ასტრახანში დაბრუნდნენ (გიორგი პაიჭაძე. ვახტანგ მეექვსე. თბ., 1981, გვ. 115-116).

პეტრე I-ს ირანის წინააღმდეგობისა არ ეშინოდა (ამ პერიოდში ის დედაქალაქს ავღანელები უტევდნენ). რუსეთის იმპერატორს ოსმალეთის პოზიცია აფიქრებდა. რუსთა ლაშქრობის შეწყვეტამ ვახტანგ VI მძიმე მდგომარეობაში ჩააგდო. 1723 წლის მაისში კახეთის გამაჰმადიანებულმა მეფემ კონსტანტინემ ირანის თანადგომით თბილისი დაიკავა. ოსმალეთის სულთანმა ჩათვალა, რომ ირანი რუსეთს ვერ გაუმკლავდებოდა და სამხრეთ კავკასიაში საომარი მოქმედებები დაიწყო. 1723 წლის ივნისში ოსმალებმა თბილისი დაიკავეს, რითაც დაირღვა ირან-ოსმალეთის 1639 წლის 17 მაისის ზოჰაბის ზავი.

პეტრე I-მა კასპიისპირეთში ლაშქრობა განაახლა. ჯერ კიდევ 1722 წლის ნოემბერში რუსები ენზელის ყურეს მიაღწენ და მალე რეშტიც დაიკავეს. 1723 წლის 28 ივლისს რუსებმა ბაქო აიღეს, ხოლო წლის ბოლოსათვის მდინარე მტკვრის შესართავთან მდებარე სალიანი დაიკავეს (გიორგი პაიჭაძე. ვახტანგ მეექვსე. თბ., 1981, გვ. 121-122).

1723 წლის 12 სექტემბერს პეტერბურგში რუსეთსა და ირანს შორის დაიდო საზავო ხელშეკრულება (ტრაქტატი). პეტერბურგის ტრაქტატის მეორე მუხლის ძალით რუსეთს გადაეცა: დერბენტი და ბაქო მიმდებარე ტერიტორიებით კასპიის ზღვის სანაპიროზე, გილიანის, მაზანდარანისა და ასტრბადის პროვინციებში (Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005, стр. 192-193).

მიუხედავად იმისა, რომ პეტერბურგის ტრაქტატი ისათვის მეტად მძიმე მდგომარეობაში დაიდო, რუსეთის იმპერატორს, პეტრე I-ს თავი არ გამოუდვია მისგანვე მიტოვებული მოკავშირის, ქართლის მეფის ვახტანგ VI-ის, დასაცავად. ცხადია, პეტრე I-ს შეეძლო მიეღწია ის მიერ ქართლის მეფედ ვახტანგის აღიარებისათვის, მაგრამ რუსეთის იმპერატორს ოსმალეთის პოზიცია აფიქრებდა. პეტერბურგის ტრაქტატის დადების დროისათვის (1723 წლის სექტემბერი) თბილისსა და ქართლს ოსმალეთი ფლობდა. ასე რომ, ქართლის მეფედ ვახტანგ VI-ის აღიარება გაართულებდა რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობას.

პეტერბურგის ტრაქტატით რუსეთმა არაპირდაპირ, მაგრამ ფაქტობრივად, აღიარა ოსმალეთის მიერ ქართლის დაპყრობა.

დანართი

რუსეთ-ირანის 1723 წლის 12 სექტემბერის პეტერბურგის საზავო ხელშეკრულების მეორე მუხლი

II. А насупротив того, Его Шахово Величество уступает Его Императорскому Величеству Всероссийскому в вечное владение города Дербент, Баку, со всеми к ним принадлежащими и по Каспийскому морю лежащими землями и местами, такожде и провинции Гилян, Мазондран и Астрабат; и имеют оные от сего времени вечно в стороне Его Императорского Величества Всероссийского остаться и в его подданстве быть, которые места и провинции Его Императорское Величество Всероссийское для того в награду себе желает, дабы оными содержать войско, которое Его Императорское Величество к Его Шахову Величеству против его бунтовщиков в помощь посылает, и для того такожде на содержание оногo войска, от Его Шахова Величества денежное вспоможение не требует.

Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005, стр. 192-193.

3. რუსეთ-ოსმალეთის 1724 წლის 12 ივნისის ხელშეკრულება (სტამბოლის ტრაქტატი)

1722-1723 წლებში რუსეთის მიერ კასპიისპირეთის დაკავებამ, განსაკუთრებით კი 1723 წლის 12 სექტემბრის რუსეთ-ირანის პეტერბურგის საზავო ხელშეკრულებამ (ტრაქტატმა) ოსმალეთის დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია. ოსმალეთისათვის არაფერს არ ნიშნავდა ის, რომ ის შაჰმა არ ცნო მისი ელჩის მიერ პეტერბურგში ხელმოწერილი საზავო ხელშეკრულება (ტრაქტატი). რუსეთმა სამხრეთ კავკასიაში ფეხი მოიკიდა და, ცხადია, კიდევ მეტის მიღწევას შეეცდებოდა. რუსეთსა და ოსმალეთს შორის საქმე ომამდე არ მისულა, კონფლიქტი დიპლომატიური გზით მოგვარდა. 1724 წლის 12 ივნისის სტამბოლში ხელმოწერილ იქნა რუსეთ-ოსმალეთის ხელშეკრულება (ტრაქტატი). (გიორგი პაიჭაძე. ვახტანგ მეექვსე. თბ., 1981, გვ. 122-123; ალექსანდრე ფირცხალაიშივილი. საქართველო-რუსეთ-თურქეთის ურთიერთობანი XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში. თბ., 2000, გვ. 87-90).

რუსეთ-ოსმალეთის 1724 წლის 12 ივნისის სტამბოლის ხელშეკრულებით (ტრაქტატით) ოსმალეთმა აღიარა კასპიისპირეთის რუსეთის ხელში გადასვლა. ამავე დროს ოსმალეთმა უარი თქვა მთელი ირანის დაპყრობაზე. სამაგიეროდ, რუსეთმა აღიარა ქართლისა და კახეთის სამეფოების ოსმალეთის ხელში გადასვლა (გიორგი პაიჭაძე. ვახტანგ მეექვსე. თბ., 1981, გვ. 123; ალექსანდრე ფირცხალაიშივილი. საქართველო-რუსეთ-ირან-თურქეთის ურთიერთობანი XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში. თბ., 2000, გვ. 88-90).

რუსეთის იმპერატორმა პეტრე I-მა 1724 წლის 12 ივნისის სტამბოლის ხელშეკრულებით უკვე მეორედ და, რაც მთავარია, აშკარად გაწირა თავისი მოკავშირე, ქართლის მეფე ვახტანგ VI. თუ რუსეთ-ირანის 1723 წლის 12 სექტემბრის პეტერბურგის საზავო ხელშეკრულებამ (ტრაქტატმა) ვახტანგ VI-ის ინტერესები სავსებით უზუღებელყო, რუსეთ-ოსმალეთის 1724 წლის 12 ივნისის ხელშეკრულებამ (ტრაქტატმა) დაადასტურა ქართლის სამეფოს, ისევე როგორც კახეთის სამეფოს, ოსმალეთის ხელში გადასვლა.

ირანისა და ოსმალეთისაგან ერთდროულად დევნილი ქართლის მეფე ვახტანგ VI რუსეთში გადაიხვეწა.

რუსეთ-ოსმალეთის 1724 წლის 12 ივნისის სტამბოლის ხელშეკრულების (ტრაქტატის) დადების შემდეგ მთელი საქართველო ოსმალეთის ხელში აღმოჩნდა.

რუსეთ-ოსმალეთის 1724 წლის 12
ივნისის ხელშეკრულების პრეამბულა

Трактатъ, заключенный въ Константинополь между Российскимъ Резидентомъ Неплюевымъ и Великимъ Визиремъ Ибрагимомъ Пашею, о согласии Россойского двора съ Турецкимъ, по доводу явившагося въ Перси самозванца Махмуда, на присоединение Персидскихъ провинций къ России и Турции по ихъ прикосновенности къ границамъ того и другого Государства.

Понеже явился нъкий Мрвейзовъ сынъ, называемой Мари Махмудъ, которой нашедъ на Гуссейна Шаха Персидскаго и Испанагъ, столицу Персидскую взявъ, и его Шаха Гуссейна поймавъ съ дътьми его въ Испаганъ сущими, въ тюрьму посадилъ: того дня во время того разорения Перии, съ стороны высокой Порты отправлены туда войска для отобрания всьхъ потребныхъ высокой Порть порубежныхъ мьсть, какъ и взята вся Георгия, провинция области Персидской. При семь случай такожь и его Величество, державной и великольпной Московский Царь въчнымъ миромъ обязанной приятель высокой Порты при конъюнктуръ Персидскаго смущения города Дербентъ и Баку, въ Ширванской провинции лежащие, и нъкоторыя еще по берегу Каспийскаго моря лежащая мьста къ себъ взялъ. Между тьмъ явился въ странахъ Казбина и Тавриза нъкий Тахмасибъ, называемой, Шаха Гуссейна сынъ, съ которымъ Его Царское Величество въ учрежденныхъ артикулахъ и кондицияхъ, въ постановленномъ и договоренномъ трактатъ изображенныхъ трактовали и постановили, что помянутые города Дербентъ и Баку въ Ширванской провинции лежащие въ какомъ состоянии ни были, да будутъ подъ владьниемъ Каспийскаго моря Персидскаго владьния лежащая земли провинции Гиланъ, Мазандеранъ и Астрабатъ впредь да будутъ подъ владьниемъ помянутаго Царя. Взаимно помянутой Цать обьщался и обьявилъ вспоможение помянутому Тахмасибу чинить войсками, Государство Персидское отобравъ у узурпатора Мири Махмуда, Его на престоль возставить, въ семь дьль склонить онъ Высокую порту къ тому, чтобы она Тахмасибову сторону держала, съ предложениемъ, что будетъ добрую свою медиацию къ тому употребить, чтобы Тахмасибъ уступилъ Высокой Порть надлежащая провинции въ Персии, или чрезъ не диецию, или общими силами; и для такой негоциации полномочнымъ опредълили Резидента своего при высокой Порть обрътающагося почтеннаго въ Мессойскомъ народъ Ивана Неплюева; такожь

съ общаго согласія обѣихъ сторонъ востребовать и медиаторомъ назначень почтенной медлу вельможами Мессийскаго народа Маркизь де Бонакъ, державнаго и великольпнаго Короля Французскаго Посоль при Высокой Порть резидующий, чрезъ медиацию котораго многократныя конференцїи возымьль съ полномочными определенными съ стороны Высокой Порты и въ сей негоцоацїи Персидскаго дьла между Высокою Портою и помянутымъ Царскимъ Величествомъ постановлено, яко въ сльдующихъ пунктахъ изображено:

Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года. Том VII. 1723-1727. [СПб.]: 1830, стр. 303-304 (№ 4531).

4. რუსეთ-ირანის 1729 წლის 13 თებერვლის ხელშეკრულება (რეშტის ტრაქტატი)

რუსეთი მტკიცედ იცავდა 1724 წლის 12 ივნისს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის სტამბოლში დადებული ხელშეკრულებას და ქართლისა და კახეთის სამეფოების საქმეებში არ ერეოდა. პეტრე I-ის ასეთი პოლიტიკა გაგრძელდა მისი გარდაცვალების (1725 წ.) შემდეგაც. სწორედ ამიტომ იყო, რომ ვახტანგ VI ამოდ ცდილობდა რუსეთის დახმარებით მიეღწია იმისათვის, რომ ოსმალეთს ხელი აეღო ქართლზე (გიორგი პაიჭაძე. ვახტანგ მეექვსე. თბ., 1981, გვ. 126-139).

ირანში არეულობა გრძელდებოდა. ავღანელთაგან დამარცხებული ის შაჰი მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ოსმალეთმა ისარგებლა შექმნილი მდგომარეობით და 1725 წელს მიიტაცა **ყაზვინი, არღებილი** და ირანის სხვა ქალაქები. რუსეთის იმპერატორმა **ეკატერინე I-მა (1725-1727)** გადაწყვიტა ავღანელებისაგან დამარცხებული შაჰ-თამაზისათვის **გილანში** რუსეთის ჯარის ჩასვლა შეეთავაზებინა. რუსეთის ჯარს გილანში **ვახტანგ VI-ც** უნდა გაჰყოლოდა. დევნილ მეფეს გარკვეული იმედი ჩაესახა. ვახტანგ VI კასპიისპირეთში (რეშტში) 1726 წლის 10 სექტემბერს ჩავიდა. ამ დროისათვის ირანში მდგომარეობა კიდევ უფრო დაიძაბა (გიორგი პაიჭაძე. ვახტანგ მეექვსე. თბ., 1981, გვ. 149). ირანი ვეღარ უმკლავდებოდა ავღანელთა შემოტევას. 1725 წელს ავღანელებმა **მირ-მაჰმუდის** წინამძღოლობით ამოწყვიტეს სეფიანი შაჰების

მთელი მამრობითი სქესის შთამომავლობა (შაჰ-თამაზი გადარჩა). იმავე 1725 წელს თავისი არაადამიანური სისასტიკით ცნობილი მირ-მაჰმუდი მისივე ახლობლებმა მოკლეს და ირანის შაჰად მოკლულის ბიძაშვილი **ემრეფი** გამოაცხადეს. 1726 წელს ემრეფმა ოსმალთა წინააღმდეგ გაილაშქრა და დაამარცხა ისინი. 1727 წლის სექტემბერში ირანის შაჰად გამოცხადებულ ემრეფსა და ოსმალეთის სულთანს შორის დაიდო ხელშეკრულება. ემრეფმა სულთანს დაუთმო ოსმალების მიერ უკვე დაკავებული ქალაქები და ციხეებში **აზერბაიჯანში, ქურთისტანსა და ხუზისტანში**. სამაგიეროდ, სულთანმა ემრეფი ცნო დანარჩენი ირანის შაჰად. ოსმალეთის სულთანთან დადებულმა ხელშეკრულებამ გარკვეულწილად განამტკიცა ემრეფის მდგომარეობა. ირანის ახალმა შაჰმა გადაწყვიტა რუსების განდევნა **გილანიდან და კასპიისპირეთის სხვა პროვინციებიდან**. ემრეფის ჯარი რუსებთან ბრძოლაში რამდენჯერმე დამარცხდა. ირანის შაჰი იძულებული გახდა რუსეთთან საზავო ხელშეკრულება დაედო. რუსეთ-ის საზავო ხელშეკრულებას (ტრაქტატს) ხელი მოეწერა ქალაქ **რეშტში** 1729 წლის 13 თებერვალს (**ალექსანდრე ფირცხალაიშვილი**. საქართველო-რუსეთ-ირან-თურქეთის ურთიერთობანი XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში. თბ., 2000, გვ. 135-136).

რუსეთ-ირანის 1729 წლის 13 თებერვლის რეშტის საზავო ხელშეკრულების (ტრაქტატის) მესამე მუხლის ძალით რუსეთმა ირანს დაუბრუნა **მაზანდარანისა და ასტრახადის პროვინციები**. კასპიისპირეთში რუსეთის მიერ დაპყრობილი ის დანარჩენი ტერიტორია კვლავ რუსეთს დარჩა (**Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005, стр. 196-197.**)

რუსეთის საიმპერატორო კარს არც რუსეთ-ირანის 1729 წლის 13 თებერვლის რეშტის საზავო ხელშეკრულების (ტრაქტატის) დადების დროს გაუთვალისწინებია ვახტანგ VI-ის ინტერესები. რუსეთი ირანს ქართლის სამეფო ტახტზე ვახტანგ VI-ის კანონიერი უფლების აღდგენას ვერ სთხოვდა, რადგან ქართლი იმხანად კვლავ ოსმალებს ეკავათ, ხოლო ოსმალეთთან 1724 წლის 12 ივნისს სტამბოლში დადებული ხელშეკრულება რუსეთს ქართლის (ისევე, როგორც კახეთის) საქმეებში ჩარევას უკრძალავდა.

რუსეთ-ის 1729 წლის 13 თებერვლის რეშტის საზავო ხელშეკრულებით (ტრაქტატით) რუსეთმა უკვე მესამედ (პირველად – 1723 წელს, მეორედ – 1724 წელს) აღიარა ოსმალეთის უფლება ქართლისა და კახეთის სამეფოებზე.

დანართი

რუსეთ-ირანის 1729 წლის 13 თებერვლის რეზის

სახავო ხელშეკრულების მესამე მუხლი

3. Обеих сторон между провинциями, землями, городами, со всеми к ним прежними принадлежностями разграничение имеет быть по сему, за Дербентом от моря внутрь земли, и оттуда до реки Куры, и до устья реки Аракса по учиненным там с Портой границам, а от реки Куры и до устья реки Аракса все прилученные к империи Российской поморские провинции без перерыву и покрывающие и сообщенные с прочими приморскими провинциями по горам, и Мусульманская, и Шафтейская, и Кутумская провинции, и весь Даримарс прежними своими провинциальными границами оных обеих сторон владений да разделяют и охраняют без всякого спора и прекословие не нарушимо, а от окончания помянутых провинций прошел Шафт от границ оных до большей дороги, лежащей из Гиляна к Казбину, между Кутума и Зейтунрутбара до урочища Нуглебар, где имеется Рагдархана, и она Рагдархана остаться имеет в стороне империи Российской, а от Нуглебара и от Рагдархана чрез реку Себдуру по горам идучи прямо не вдаваясь ни в которую сторону в Далимайском махале при горе Маклаш на урочище Сардаб, а от Сардаба прямо же по горам не вдаваясь ни в которую сторону на горах, на урочище где Сомамского и Эшкуарского и Темижанского магалов границы сообщились. Оное урочище за граничный знак да будет, а от помянутого троеграничного урочища чрез Эшкуарский махал до Теникабунской границы прямо линия да будет, и будет новыми помянутыми границами идучи от Нуглебар и от раглархана до Сардаба, а от Сардаба до помянутого троеграничного урочища и до Теникабунской границы, где прилучится разрезанными быть каким махалом, или булукам, или деревням, или землям, или лесам, и сколько в которой стороне из оных останется, оные да будут вечно в тех сторонах, сколько в которую сторону остаться имеет, а от урочища, где от помянутого троеграничного места к Теникабунской границе прямая новая граница дойдет, а от онога места идучи Теникабунской провинции границей до самого моря обеих сторон имеет быть разделение, и помянутым из-за Дербени следуючи до устья реки Аракса по учиненным тамо границам в своей силе да будет, а от устья реки Аракса до Кутумской провинции всех вышеупомянутых провинций и мест по прежним провинциальным границам, а в Кутумской провинции на вышеупомянутой большой

дороге из Гиляна в Казбин лежащей, меж Кутума и Зейтунрутбара до помянутого урочища Нуглебар и до Рагдархана, а от Нуглебара и от Рагдархана до урочища Сардаб, а от Сардаба до помянутого троеграничного места, а от троеграничного урочища до Теникабунской на горах границы, где новая граница придет, а от того места по Теникабунской границе до моря. Левая сторона к морю со всеми вышепомянутыми провинциями и к ним со всякими принадлежностями под высокой державой Его Императорского Величества Всероссийского, к империи Российской в вечном владении да будет, а правая сторона внутри земли от заступленных мест многосчастливым в Персии Исфahanом и многими землями обладателем ко исфahanскому обладанию да останутся, и с стороны многосчастливого Исфahanом и многими землями обладателя люди до совершенной ратификации сего благословенного союзного мира, ни под каким образом вступать, и до помянутых мест никак, и ниже письмами касаться да не имеют.

Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005, стр. 196-197.

5. ირან-ოსმალეთის 1731 წლის ჰამადანის საზავო ხელშეკრულება (ჰამადანის ზავი)

ირანში ავღანელთა ბატონობა მყარი არ აღმოჩნდა. მაზანდარანში გაქცეული შაჰ-თამაზი ავღანელებთან საბრძოლველად ემზადებოდა. შაჰ-თამაზის გარემოცვაში გამოირჩეოდა თავისი სიმამაცით განთქმული **ნადირი**. 1729 წლის 13 ნოემბერს **შაჰ-თამაზმა** და **ნადირმა** ისპაანთან სასტიკად დაამარცხეს **ეშრეფი**. 1730 წლისათვის ნადირმა ავღანელები ირანიდან განდევნა და ირანის ფაქტობრივი მმართველი გახდა. 1731 წელს, ნადირის ავღანეთში ყოფნის პერიოდში, ოსმალებმა შაჰ-თამაზის ლაშქარი სასტიკად დაამარცხეს. იმავე 1731 წელს **ჰამადანში** ხელმოწერილი იქნა ირან-ოსმალეთის საზავო ხელშეკრულება (**ალექსანდრე ფირცხალაიშვილი**. საქართველო-რუსეთ--ირან-თურქეთის ურთიერთობანი XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში. თბ., 2000, გვ. 140; **დავით კაციტაძე**. ირანი III-XVIII სს. თბ., 2001, გვ. 421).

ირან-ოსმალეთის 1731 წლის საზავო ხელშეკრულების (ჰამადანის ზავის) მიხედვით საზღვარმა ირანსა და ოსმალეთს შორის მდინარე არაქსზე გადაინაცვლა. ქართლისა და კახეთის სამეფოები დანარჩენ საქართველოსთან ერთად ოსმალეთს ერგო.

ამრიგად, 1731 წლის ჰამადანის ზავით ირანმა აღიარა აღმოსავლეთ საქართველოს (ქართლ-კახეთის) გადასვლა ოსმალეთის ხელში.

6. რუსეთ-ირანის 1732 წლის 21 იანვრის რეშტის ხელშეკრულება (რეშტის ტრაქტატი)

შაჰ-თამაზი თავს ვერ ართმევდა ში შექმნილ მძიმე ვითარებას. 1732 წლის 21 იანვარს რეშტში ხელმოწერილ იქნა რუსეთ-ირანის ხელშეკრულება (რეშტის ტრაქტატი) (ალექსანდრე ფირცხალაიშვილი. საქართველო-რუსეთ-ირან-თურქეთის ურთიერთობანი XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში. თბ., 2000, გვ. 146).

რუსეთ-ირანის 1732 წლის 21 იანვრის რეშტის ხელშეკრულების (ტრაქტატის) მეორე მუხლის ძალით ხელშეკრულების დადების შემდეგ რუსეთს უნდა დაეცალა და ისათვის გადაეცა გილანისა და ასტრახადის პროვინციები. იმავე მუხლში აღნიშნული იყო, რომ რუსეთი პირობას დებდა „მტკვრისპირა პროვინციებს“ (Курь-реку провинции) არ შეეერთებდა და დაუბრუნებდა ირანს, როგორც კი შაჰი თავის ტერიტორიიდან განდევნიდა მტერს და ქვეყანაში მშვიდობა დამყარდებოდა. ამ შემთხვევაში საქმე ეხებოდა ბაქოსა და დარუბანდს (Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. М., 2005, стр. 200-202.)

რუსეთ-ის 1732 წლის 21 იანვრის რეშტის ხელშეკრულების (ტრაქტატის) მერვე მუხლი ეხება საქართველოს. ირანის შაჰი ვახტანგ VI-ს ჰპირდებოდა ქართლის სამეფო ტახტზე დაბრუნებას, როგორც კი ქართლზე ის პროტექტორატი აღდგებოდა (Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. М., 2005, стр. 206.)

რუსეთ-ირანის 1732 წლის 21 იანვრის რეზოლუციის

ხელშეკრულების მეორე მუხლი

2. Обещается силой сего договора, по указу Ее Императорского Величества Всероссийской, что Ее Императорское Величество, показуя к Его Шахову Величеству безприкладный знак своей высокой приязни, уступает прежние от антецессоров своих блаженной памяти всероссийских императоров, по трактатам и по праву оружия, за понесенные воинские многие иждивения, имеющие претензии на провинции персидские с единого великодушия своего, невзирая на толь многие миллионы, на воинские иждивения употребленных своих денег, и а урон войск своих, от начала вступления в Персию понесенный; и обещает очистить и отдать от Его Шахова Величества с полной мочью определенному помянутому почтеннейшему и высокостепенному господину послу, провинцию Лагеджанскую с принадлежностями и весь Ранапух, по ту сторону Сепидруд-реки, в месяц от заключения и разменения сего трактата считая, не ожидая ратификации. Гилянскую же и Астрабатскую и прочие от Астрабата даже по Куру-реку провинции, по заключении сего трактата, и по полученной Шахова Величества на одной ратификации, или подтверждении в 5 месяцев в таком, в каком оные провинции и места ныне в цветущем состоянии обретаются и подпротекцией войск Ее Императорского Величества приведены, а доходы провинций Кутума и Шефта в месяц; прочих же провинций, по Куру-реку, доходы по заключении сего трактата и полученной Шахова Величества ратификации в три месяца, от людей Императорского Величества собираются и в казну Шахова Величества отдаваны быть имеют, кому оные принимать повелено будет по вышеписанный пятимесячный срок. О прочих же провинциях и местах персидских от реки Куры, которые во владении Ее Императорского Величества обретаются, объявляются именем и по указу Ее Императорского Величества, что Ее Величество и оных к своему государству присовокупить не соизволяет, но обещает их тако ж возвратить во владение Его Шахова Величества сколь скоро в том безопасность усмотрится, а именно: когда Шахово Величество неприятелей своих, которые ныне имеются, из своих наследных провинций выгонит, и в спокойное владение государство свое приведет; что ни с какого иного намерения со стороны Ее Императорского Величества чинится, кроме доброжелательства к стороне Шахова Величества претерегая, дабы по выступлении скором Ее Императорского Величества войск из оных провинций и мест тамо в

близости пребывающие горские непостоянные народы, соединясь паки с противляющимися Его Шахова Величества подданными вновь возмущение не учинили, и те от них, уже прежде хищением своим истощенные места, которые ныне под протекцией Ее Императорского Величества войск отдохнули, и жителями поумножились, паки не вступили, и с прочими противниками Его Шахова Величества не соединились, и тем бы паки возмущение в Персии не возобновили; а сколь скоро Его Шахово Величество в спокойную власть своего государства себя приведет, то Ее Императорское Величество из прочих всех Персидского государства мест войска свои вывести, и оные определенными для принятия от Его Шахова Величества без всякого удержания вручить повелит; но притом Ее Императорское Величество, накрепко уговаривает, дабы те, от Ее императорского Величества российским оружием завоеванные, и Его Шахову Величеству возвращаемые провинции ни под каким образом в другие державы отдалы не были, которое великодушное Ее Императорское Величество объявление Его Шахово Величества видя, в том самом истинную к себе приязнь приемлет с благодарением и обещает взаимно всякими удобовозможными показаниями приязни своей к стороне Ее Императорского Величества воздавать.

Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005, стр. 200-202.

დახარტი II

რუსეთ-ირანის 1732 წლის 21 იანვრის რეშტის

ხელშეკრულების მერვე მუხლი

8. Понеже обще верный Ее императорского Величества и Шахова Величества, Его Высочество царь Вахтанг Грузинский лишен своего владения, которому обещает Шахово Величество, что когда Грузия будет по-прежнему при Персии в Протекции Шахова Величества: тогда высокопомянутому в характере царском, по-прежнему обыкновению, в Грузии владение и правление иметь да определится.

Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005, стр. 206.

7. რუსეთ-ირანის 1735 წლის 10 მარტის განჯის

ხელშეკრულება (განჯის ტრაქტატი)

1732 წლის აგვისტოში ნადირმა შაჰ-თამაზი ტახტიდან გადააყენა და ირანის შაჰად მისი რვა თვის ვაჟი აბასი გამოაცხადა. ნადირი მცირეწლოვანი შაჰის რეგენტი გახდა. 1732 წლის დამლევს ნადირი ოსმალთა წინააღმდეგ დაიძრა, აიღო ჰამადანი და ქერმანშაჰთან გაანადგურა ოსმალეთის არმია, გაულიტა 40 ათასი კაცი, ტყვედ წაიყვანა 20 ათასი. ირანის ჯარებმა ალყა შემოარტყეს ბაღდადს. 1733 წლის დეკემბერში ნადირსა და ოსმალთა ფაშას აჰმედს შორის დაიდო ზავი. ზავის პირობით ირანს უბრუნდებოდა ოსმალეთისაგან მიტაცებული ყველა ტერიტორია, მათ შორის ქართლი და კახეთი. ოსმალეთის სულთანმა ზავის პირობები არ ცნო და ომი განახლდა. მალე ომმა სამხრეთ კავკასიაშიც გადმოინაცვლა.

1734 წლის ზაფხულში ნადირმა შემახა აიღო და რუსეთის იმპერატორს ანა ივანე ასულს დაპირებისამებრ დარუბანდისა და ბაქოს დაბრუნება მოსთხოვა. ოსმალეთი ქართლის, კახეთის, ასევე განჯისა და ერევნის ციხესიმაგრეების შენარჩუნებას ცდილობდა.

რუსეთმა, რომელიც დაინტერესებული იყო თან კავშირით, ნებაყოფლობით თქვა უარი მდინარე მტკვრის სამხრეთით მდებარე ულ პროვინციებზე. რუსეთსა და ირანს შორის მოლაპარაკება მიმდინარეობდა განჯაში. ხელშეკრულებას ხელი მოეწერა 1735 წლის 10 მარტს (ალექსანდრე ფირცხალაშვილი. საქართველო-რუსეთ-ირან-თურქეთის ურთიერთობანი XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში. თბ., 2000, გვ. 144-145; გიორგი პაიჭაძე. ვახტანგ მეექვსე. თბ., 1981, გვ. 172-173).

რუსეთ-ირანის 1735 წლის 10 მარტის განჯის ხელშეკრულების პირველი მუხლი ადასტურებდა რუსეთის 1732 წლის 21 იანვრის რეშტის ხელშეკრულების პირობებს, რომლის ძალითაც რუსეთმა ირანს დაუბრუნა გილანი, მაზანდარანი და ასტრახადი. განჯის ხელშეკრულების (ტრაქტატის) პირველი მუხლებით კი რუსეთი ირანს დარუბანდსა და ბაქოს უბრუნებდა (Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. М., 2005, стр. 208-209.)

რუსეთის 1735 წლის 10 მარტის განჯის ხელშეკრულების მეოთხე მუხლში აღნიშნული იყო, რომ განჯის ხელშეკრულება „ანახლებდა“ და „ადასტურებდა“ რუსეთ-ირანის 1732 წლის 21 იანვრის რეშტის ხელშეკრულების პირობებს (сим трактатом вечного союза, возобновить и подтвердить) (Т.

Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005, стр. 210). ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ ძალაში რჩებოდა რუსეთ-ირანის 1732 წლის 21 იანვრის რეშტის ხელშეკრულების მერვე მუხლი, რომლის ძალითაც ის შაჰი ვახტანგ VI-ს ქართლის ტახტზე დაბრუნებას აღუთქვამდა.

რუსეთ-ირანის 1735 წლის 10 მარტის განჯის ხელშეკრულების (ტრაქტატის) პირველი მუხლი ირანს ავალდებულებდა დერბენტში არსებული ქართული ეკლესიის დაცვას და იქ დგომისმსახურების გაგრძელების უზრუნველყოფას (**Т. Юзефович.** Договоры России с Востоком. М., 2005, стр. 209.)

დანართი I

რუსეთ-ირანის 1735 წლის 10 მარტის განჯის ხელშეკრულების პირველი მუხლი

1. За такое многое одолжение и дружбу, что учинено от стороны Российской империи, Иранское государство обещается, вечно с Российской империей пребыть в союзной дружбе, и крепко содержать российских приятелей за приятелей, а неприятелей российских за неприятелей иметь, и кто против сих двух Высоких Дворов войну начнет: то оба Высоких Двора против того неприятеля войну начать, и во всех случаях друг другу помогать должны. Города Баку и Дербент, никаким образом и ни под каким видом, в руки других держав, а паче общих неприятелей, не отдавать но всячески иметь старание, дабы оные в державе Иранского государства содержать. А которые обыватели вышепомянутых городов, будучи в подданстве, какие службы Ее Императорскому Величеству Всероссийскому и Российской империи, по верности своей отправляли оным никакого за то истязания не показать, и то им в неверность Иранскому государству не причитать. Имеющийся в Дербенте грузинский монастырь христианского закона, оный да пребудет во всем нерушим, и в нем, по обычаю и вере христианской, отправление службы позволяется, никакого помешательства ни от кого не будет, ниже служителям в оном, которых, как духовного, так и светского чина, не более шести человек быть имеет, никто никакого озлобления учинить да не дерзает.

Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005, стр. 208-209.

რუსეთ-ირანის 1735 წლის 10 მარტის
განჯის ხელშეკრულების მეოთხე მუხლი

IV. Напред сего в Ряще, между обоими дворами заключенный (21 января 1732 года) трактат, кроме тех артикулов, что уже пред сим в действо произведены, власно, акибы в сей артикул от слова до слова был внесен, сим трактатом вечного союза, возобновить и подтвердить, который нерушимо навеки храним и содержан быть имеет.

Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005, стр. 210.

8. რუსეთ-ოსმალეთის 1739 წლის 18 სექტემბრის
საზავო ხელშეკრულება (ბელგრადის ტრაქტატი)

რუსეთ-ოსმალეთის 1724 წლის 12 ივნისის სტამბოლის საზავო ხელშეკრულება (ტრაქტატი) 1735 წლამდე არ დარღვეულა. 1735 წელს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის ომი დაიწყო, რომელიც 1739 წლამდე გაგრძელდა. ომის ფორმალური მიზეზი გახდა ყირიმის ხანის თავდასხმები რუსეთის სამხრეთ პროვინციებზე. ომის ნამდვილი მიზეზი ჩრდილოთ კავკასიასა და ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთში რუსეთისა და ოსმალეთის დაპირისპირება იყო.

1736 წელს რუსეთის არმიამ დაიკავა ყირიმის სახანოს დედაქალაქი **ბახჩისარაი** და **აზოვის** ციხე-სიმაგრე, 1737 წელს – მდინარე დნეპრის შესართავში მდებარე **ოჩაკოვის** ციხე-სიმაგრე. 1739 წელს რუსებმა **სტავუჩანთან** (მდ. დნესტრზე) ოსმალეთისა და ყირიმის სახანოს გაერთიანებული ლაშქარი სასტიკად დაამარცხეს. 1739 წლის 18 სექტემბერს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის **ბელგრადში** ხელმოწერილ იქნა საზავო ხელშეკრულება (ტრაქტატი). ოსმალეთმა რუსეთს დაუთმო **აზოვი**, ოღონდ სამხედრო-საფორტიფიკაციო ნაგებობების მშენებლობის უფლების გარეშე.

ბელგრადის საზავო ხელშეკრულების ძალით, დამარცხების მიუხედავად, ოსმალეთმა შეინარჩუნა ყველა სიმაგრე ჩრდილო და აღმოსავლეთ

შავიზღვისპირეთში. (Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. М., 2005, стр. 38-46).

ამრიგად, ოსმალეთს დარჩა მის მიერ ადრე დაკავებული სიმაგრეები აფხაზეთში, სამეგრელოსა და გურიაში.

9. რუსეთ-ოსმალეთის 1774 წლის 10 ივლისის საზავო ხელშეკრულება (ქუჩუკ-კაინარჯის ტრაქტატი)

აზოვისპირეთისა და ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთის დაპყრობა რუსეთის იმპერიის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ უმთავრეს მიმართულებად რჩებოდა. 1768 წელს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის მორიგი ომი დაიწყო, რომელიც 1774 წლამდე გაგრძელდა. 1769 წელს აქტიური საბრძოლო მოქმედებები დაიწყო მოლდოვისა და ვალახეთის ტერიტორიაზე, ასევე აზოვის ზღვის სანაპირო რაიონებში. 1770 წელს რუსეთის არმიამ მდინარე ლარგასთან და მდინარე კაგულთან (მდინარე პრუტის შენაკადები) დაამარცხა ოსმალეთის არმია და მდინარე დუნაის მიადგა. 1770 წელსვე რუსეთის სამხედრო ფლოტმა ხმელთაშუა ზღვაში, ჩესმენის ყურეში (მცირე აზიის სანაპირო), გაანადგურა ოსმალეთის სამხედრო ესკადრა. 1771 წელს რუსებმა ყირიმის სახანოს ტერიტორია დაიკავეს.

ოსმალეთთან ომში რუსეთის საიმპერატორო კარმა ქრისტიანი ხალხების გამოყენება გადაწყვიტა. 1769 წელს იმერეთისა და ქართლ-კახეთის სამეფოებმა რუსეთთან სამხედრო-პოლიტიკური კავშირი შეკრეს. 1769 წელს რუსეთის არმიის საექსპედიციო კორპუსი გენერალ გოტლიბ-კურტ-ჰენრიხ ტოტლენბენის მეთაურობით საქართველოში შემოვიდა. 1770 წლის აპრილში ქართლ-კახეთისა და რუსეთის გაერთიანებული სამხედრო ძალა ოსმალეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად დაიძრა. ქართველებსა და რუსებს მტკვრის ხეობით ახალციხის მიმართულებით უნდა შეეციათ. 1770 წლის აპრილში გენერალმა გ. ტოტლენბენმა აწყურის ციხის ალყის დროს ერეკლე II მოღალატურად მიატოვა და უკან გამობრუნდა. მართალია, 1770 წლის 20 აპრილს ასპინძასთან გამართულ ბრძოლაში ქართლ-კახეთის ლაშქარმა ერეკლე II-ის სარდლობით ოსმალთა და ლეკთა გაერთიანებული ლაშქარი სასტიკად დაამარცხა, მაგრამ ქართველთა და რუსთა ლაშქრობა ოსმალეთის წინააღმდეგ ჩაიშალა. აწყურის ციხესთან ბრძოლის მიტოვების შემდეგ გენერალი გ. ტოტლენბენი თავისი

რაზმით იმერეთის სამეფოში გადავიდა. **გენერალ გ. ტოტლებენის დალატი რუსეთის საიმპერატორო კარის შორსგამიზნული გეგმის ერთი დეტალი იყო.**

სოლომონ I-მა ისარგებლა იმით, რომ ერეკლე II-მ ასპინძის ბრძოლაში ახალციხის ფაშის ძირითადი ძალები გაანადგურა და ოსმალებს შეუტია. 1770 წელს იმერეთის მეფემ ოსმალებს **ცუცხვათისა და შორაპნის** ციხეები დაატოვებინა. ამის შემდეგ სოლომონ I-მა **ქუთაისის** ციხეში გამაგრებულ ოსმალებს შეუტია, თუმცა ციხის აღება ერთბაშად ვერ მოახერხა. 1770 წლის 2 ივლისს სოლომონ II-მ და გენერალმა გ. ტოტლებენმა **ბაღდადის** ციხეს შემოარტყეს ალყა, მალე ოსმალთა გარნიზონი დანებდა. 6 აგვისტოს დამით, გ. ტოტლებენის აშკარა თანადგომით, ოსმალთა გარნიზონი შეუმჩნევლად გაიპარა **ქუთაისის** ციხიდან. 1770 წლის 3 ოქტომბერს გ. ტოტლებენმა ფოთის ციხეს შემოარტყა ალყა, მაგრამ ვერ აიღო. გ. ტოტლებენს მალე იმერეთის მეფესთანაც გაუფუჭდა ურთიერთობა. 1771 წლის მაისში იმერეთში რუსთა საექსპედიციო კორპუსის ახალი მეთაური გენერალი **ა. სუხოტინი** ჩავიდა. ფოთი ვერც ა. სუხოტინმა აიღო და 1771 წლის ოქტომბერში ციხე-სიმაგრეს ალყა მოხსნა. 1772 წლის ივნისში რუსეთის საექსპედიციო კორპუსმა საქართველოს საზღვრები დატოვა.

1774 წელს რუსეთ-ოსმალეთის ომი დასრულდა. ომის დასასრულისათვის ოსმალები განდევნილნი იყვნენ იმერეთის შემდეგი ციხეებიდან: **ქუთაისიდან, ცუცხვათიდან, შორაპნიდან და ბაღდადიდან.**

რუსეთ-ოსმალეთის 1768-1774 წლების ომი დამთავრდა საზავო ხელშეკრულებით (ტრაქტატით), რომელიც ხელმოწერილ იქნა 1774 წლის 10 ივლისს სოფელ **ქუჩუკ-კაინარჯში** (მდ. დუნაის მარჯვენა სანაპირო).

რუსეთ-ოსმალეთის 1774 წლის 10 ივლისის **ქუჩუკ-კაინარჯის** საზავო ხელშეკრულების (ტრაქტატის) ძალით რუსეთმა მიიღო შავ ზღვაზე გასასვლელი – შავი ზღვისპირეთის სტეპის ზონა (ნოვოროსია). **ქუჩუკ-კაინარჯის საზავო ხელშეკრულების ოცდამესამე მუხლი ეხებოდა საქართველოს, კერძოდ, დასავლეთ საქართველოს.** საზავო ხელშეკრულების ოცდამესამე მუხლი ძალზე მნიშვნელოვანია, ამიტომ მას მთლიანად მოვიტანთ:

„საქართველოსა და სამეგრელოში მდებარე ციხეები: ბაღდადი, ქუთაისი და შორაპანი, რომლებიც რუსეთის იარაღით არიან მოპოვებულნი, რუსეთისაგან იმათ კუთვნილად იქნება აღიარებული, ვისაც ისინი ძველთაგანვე ეკუთვნოდნენ; თუ ეს ქალაქები ნამდვილად ძველთაგანვე, ან დიდი ხანია, ბრწყინვალე პორტას ექვემდებარებოდნენ, მის საკუთრებად იქნებიან ცნობილნი;

ამ ტრაქტატის გაცვლის შემდეგ, დათქმულ დროს, რუსეთის ჯარები გამოვლენ დასახელებული პროვინციებიდან – საქართველოდან, სამეგრელოდან, ბრწყინვალე პორტა, თავის მხრივ, ტრაქტატის პირველი არტიკულის შესაბამისად ვალდებულებას იღებს ყველა იმათი სრული ამნისტია გამოაცხადოს, რომლებმაც მას ომის მიმდინარეობის დროს ამ მხარეში რაიმე შეურაცხყოფა მიაყენეს. ბრწყინვალე პორტა საზეიმოდ და სამუდამოდ ამბობს უარს ხარკად ჭაბუკებისა და ქალიშვილების მოთხოვნასა და ყოველგვარ სხვა გადასახადზე: პორტა ვალდებულებას კისრულობს არც ერთი მათგანი არ ჩათვალოს თავის ქვეშევრდომად, იმათ გარდა, რომლებიც მას ძველთაგანვე ეკუთვნოდნენ: ქართველებისა და მეგრელების მფლობელობაში მყოფ ყველა ციხეს და გამაგრებულ ადგილებს დატოვებს მათ გამგებლობასა და დაცვაში; ასევე არავითარი სახით არ შეავიწროვებს ქართველთა სარწმუნოებას, მონასტრებსა და ეკლესიებს, არ შეუშლის ხელს ძველი ეკლესია-მონასტრების შეკეთებას და ახალთა აგებას, ჩილდირის ვაღმა და სხვა გამგებლებმა თუ ოფიცრებმა არ შეავიწროვონ ისინი ისეთი მოთხოვნებით, რომლებსაც შეიძლება მოჰყვეს მათი მამულების დაკარგვა. მაგრამ რადგანაც დასახელებული ხალხები ბრწყინვალე პორტას ქვეშევრდომები არიან, ამიტომ რუსეთის იმპერია შემდეგში მათ საქმეებში სრულიად არ უნდა ჩაერიოს და არც შეავიწროვოს ისინი.

ამრიგად, ქუჩუკ-კაინარჯის საზავო ხელშეკრულება (ტრაქტატი) იყო რუსეთის მიერ დადებული პირველი საერთაშორისო ხელშეკრულება, რომელიც საქართველოს ინტერესებს იცავდა.

დანართი

რუსეთ-თურქეთის 1774 წლის 10 ივლისის ქუჩუკ-კაინარჯის საზავო ხელშეკრულების ოცდამესამე მუხლი

Art. 23. В части Грузии и Мингрелии находящиеся крепости Богдадчик, Кутаис и Шегербань, российским оружием завоеванные, будут Россией признаны принадлежащими тем, кому они издревле принадлежали, так, что ежели подлинно оные города издревле, или с давнего времени были под владением Блистательной порты, то будут признаны ей принадлежащими: а по размене настоящего трактата в условленное время, российские войска выдут из помянутых провинций Грузии и Мингрелии. Блистательная же Порта со своей стороны обязывается, в сходственность с содержанием первого артикула, дозволить совершенную амнистию

всем тем, которые в том краю, в течение настоящей войны, каким ни есть образом ее оскорбили. Торжественно и навсегда отказывается она требовать дани отроками и отроковицами и всякого рода других податей, обязывается не почитать между ими никого за своих подданных кроме тех, кои издревле ей принадлежали, все замки и укрепленные места, бывшие у грузинцев и мингрельцев во владении, оставить паки под собственной их стражей и правлением, так как и не притестять никоим образом веру, монастыри и церкви, и не препятствовать поправлению старых, созиданию новых, и да не будут притесняемы какими-либо требованиями от губернатора чилдирского и от прочих начальников и офицеров в лишении их имений. Но как помянутые народы находятся подданными Блистательной Порты, по Российской империя не имеет со всем впредь в оные вмешиваться, ниже притеснять их.

Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005, стр. 56-57;
Е.И. Дружинина. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года (Его подготовка и заключение). Москва, 1955, стр. 356.

10. რუსეთ-ოსმალეთის 1791 წლის 29 დეკემბრის საზავო ხელშეკრულება (იასის ტრაქტატი)

რუსეთის ბრძოლა ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთსა და აზოვისპირეთში გაბატონებისათვის 1783 წელს მნიშვნელოვანი გამარჯვებით დასრულდა ყირიმის სახანო რუსეთის შემადგენლობაში გადავიდა. ოსმალეთი ვერ ეგუებოდა ყირიმის სახანოს დაკარგვას. 1787 წელს ოსმალეთმა რუსეთს ყირიმის სახანოს დაბრუნება მოსთხოვა, რაზეც რუსეთმა უარი განაცხადა. ომი გარდაუვალი გახდა. 1787 წელს დაიწყო რუსეთ-ოსმალეთის მორიგი ომი, რომელიც 1791 წლამდე გაგრძელდა. 1787 წელს **კინბურნთან** (ოჩაკოვის მახლობლად) რუსეთის არმიამ ოსმალები სასტიკად დაამარცხა. 1788 წელს რუსებმა **ოჩაკოვის** ძლიერი ციხე-სიმაგრე დაიკავეს. 1789 წელს **ფოქშასთან** (მდინარე რიმნიკზე) ოსმალები კიდევ უფრო სასტიკად დაამარცხდნენ. 1790 წელს რუსეთის არმიამ აიღო მდინარე დუნაის შესართავში მდებარე **იზმაილის** ციხე-სიმაგრე. რუსეთის სამხედრო ფლოტმა შავ ზღვაზე რამდენჯერმე დაამარცხა ოსმალეთის ფლოტი. დაამარცხებული ოსმალეთი ზავზე დათანხმდა.

1791 წლის 29 დეკემბერს **იასში** რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დაიდო საზავო ხელშეკრულება (ტრაქტატი). რუსეთ-ოსმალეთის 1791 წლის 29 დეკემბრის იასის საზავო ხელშეკრულებამ (ტრაქტატმა) დაადასტურა რუსეთ-ოსმალეთის 1774 წლის 10 ივლისის ქუჩუკ-კაინარჯის საზავო ხელშეკრულების

(ტრაქტატის) ყველა მუხლი. საზავო ხელშეკრულების ძალით ყირიმის ნახევარკუნძული რუსეთის ტერიტორიად გამოცხადდა. რუსეთს გადაეცა შავი ზღვის სანაპირო მდინარეებს **დნესტრსა და სამხრეთ ბუგს** შორის (Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. М., 2005, стр. 63-64).

იასის საზავო ხელშეკრულება საქართველოსაც შეეხო. **ოსმალეტმა ცნო 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატი ანუ ქართლ-კახეთის სამეფოს შესვლა რუსეთის მფარველობაში.** საზავო ხელშეკრულების მეხუთე მუხლის ძალით ოსმალეტის სულთანი ვალდებულია იღებდა, რომ ახალციხის ფაშა თავს აღარ დაესხმოდა ქართლ-კახეთის მეფის (საზავო ხელშეკრულების ტექსტში: царем Карталинских – ვ.გ.) სამფლობელოებს (Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. М., 2005, стр. 65). დასავლეთ საქართველოს (იმერეთის სამეფოს, სამეგრელოს, გურიისა და აფხაზეთის სამთავროების) მიმართ ძალაში დარჩა 1774 წლის 10 ივლისის ქუჩუკ-კაინარჯის საზავო ხელშეკრულების (ტრაქტატის) პირობები.

დანართი

რუსეთ-ოსმალეტის 1791 წლის 29 დეკემბრის იასის საზავო ხელშეკრულების მეხუთე მუხლი

Ст. V. В доказательство между обеими Договаривающимися Империями искренности и дружбы, которые, не довольствуясь единым ныне восстановлением мира и доброго согласия между ими, ишут и на будущие времена утвердить оный прочным образом, отвращая со всевозможным радением все причины, могущие подать повод к спорам и отсуде, Блистательная Порта обещает подтвердить вновь издаваемым фирманом данный прежде, чтоб ахалцихский губернатор, пограничные начальники и прочие отныне впредь ни тайно, ни явно, ни под каким видом не оскорбляли и не беспокоили земель и жителей владеемых царем Карталинским, о чем и отправить к помянутому ахалцихскому губернатору, к пограничным начальникам и к прочим со строжайшим прещением и подтверждением указы.

Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005, стр. 65.

11. რუსეთ-ოსმალეთის 1812 წლის 16 მაისის საზავო ხელშეკრულება (ბუქარესტის ტრაქტატი)

XVIII საუკუნეში რუსეთთან ომებში დამარცხების მიუხედავად ოსმალეთი რევანშისათვის ემზადებოდა. XIX საუკუნის დამდეგს რუსეთსა და საფრანგეთს შორის ოსმალეთის ლავირება დამთავრდა იმით, რომ **აუსტერლიცის** ბრძოლაში (1805 წ.) რუსეთის მარცხის შემდეგ ოსმალეთი საფრანგეთს მიემხრო და რუსეთთან ურთიერთობას ხელოვნურად დაბაჟდა. ოსმალეთმა რუსეთის გემებისათვის **ბოსფორისა** და **დარდანელის** სრუტეები დახურა. ამავე დროს სულთანმა უგულვებელყო რუსეთთან დადებული საზავო ხელშეკრულებებით **მოლდოვას**, **ვალახეთისა** და **სერბეთის** მიმართ ნაკისრი ვალდებულებები.

1806 წელს დაიწყო რუსეთ-ოსმალეთის ომი, რომელიც 1812 წლამდე გაგრძელდა. ოსმალეთი მიზნად ისახავდა ყირიმის ნახევარკუნძულისა და ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთის დაბრუნებას, ასევე მოლდოვაზე, ვალახეთსა და სერბეთზე სრული ბატონობის დამყარებას.

1806-1810 წლებში რუსეთმა დუნაისპირეთსა და ბალკანეთზე ვერ შეძლო ფართომასშტაბიანი საბრძოლო ოპერაციების წარმოება. 1810 წელს რუსეთის არმიამ გადალახა მდინარე **დუნაი** და მიაღწია **ბალკანეთის უღელტეხილებს**. რუსებმა მიღწეულის შენარჩუნება ვერ შეძლეს, ჩრდილოეთ ბულგარეთი დატოვეს და საწყის პოზიციებზე დაიხიეს. 1811 წელს რუსეთის არმია შეტევაზე გადავიდა და რამდენიმე ბრძოლაში ოსმალეთის არმია სასტიკად დაამარცხა.

რუსეთის არმიამ წარმატებები მოიპოვა კავკასიის ფრონტზეც. 1810 წელს რუსებმა აიღეს **ფოთი** და **სოხუმი**, 1811 წელს – ახალქალაქი.

1812 წლის 16 მაისს **ბუქარესტში** რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დაიდო საზავო ხელშეკრულება (ტრაქტატი). ბუქარესტის საზავო ხელშეკრულების (ტრაქტატის) მესამე მუხლში აღნიშნული იყო, რომ უცვლელად რჩებოდა რუსეთსა და ოსმალეთს შორის ადრე დადებული ყველა ხელშეკრულება (**Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. М., 2005, стр. 71.**) ბუქარესტის საზავო ხელშეკრულებით რუსეთმა მიიღო ბესარაბია (**Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. М., 2005, стр. 71-72.**)

რუსეთ-ოსმალეთის 1812 წლის 16 მაისის ბუქარესტის საზავო ხელშეკრულება შეეხო საქართველოს. ოსმალეთმა **სცნო ქართლ-კახეთის**

სამეფოს, იმერეთის სამეფოს, გურიის, სამეგრელოსა და აფხაზეთის სამთავროების გადასვლა რუსეთის მფლობელობაში. საზავო ხელშეკრულების მექესე მუხლში აღნიშნული იყო, რომ რუსეთ-ოსმალეთის საზღვარი აზიაში უნდა აღდგენილიყო ომამდელი სახით. რუსეთს ოსმალეთისათვის უნდა დაებრუნებინა აზიაში (სამხრეთ კავკასიაში) დაკავებული ციხე-სიმაგრეები, ქალაქები, დაბები და სოფლები (Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. М., 2005, стр. 72-73).

რუსეთმა ოსმალეთს დაუბრუნა ფოთი და ახალქალაქი, მაგრამ შეძლო სოხუმის შენარჩუნება. სოხუმი რუსეთს დარჩა იმის გამო, რომ 1810 წელს აფხაზეთის მთავარი რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომობაში შევიდა. დამარცხებულმა ოსმალეთმა თავი ვეღარ გამოიღო აფხაზეთის შენარჩუნების მიზნით. საბოლოოდ რუსეთს დარჩა შავი ზღვის სანაპირო სოხუმიდან რედუტ-კალემდე (მდ. ხობის შესართავამდე).

წყარო:

Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005.

ლიტერატურა:

1. მერაბ ვაჩნაძე, ვახტანგ გურული. რუსეთის ისტორია. XIX საუკუნე. თბილისი, 2003.
2. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. რვა ტომად. ტომი IV. თბილისი, 1973.
3. შოთა ლომსაძე. სამცხე-ჯავახეთი (XVIII საუკუნის შუა წლებიდან XIX საუკუნის შუა წლებამდე). თბილისი, 1975.
4. ოთარ გიგინეიშვილი. ნარკვევები ოსმალეთის ისტორიიდან. თბილისი, 1982.
5. მიხეილ სვანიძე. თურქეთის ისტორია (1299-2000). თბილისი, 2007.
6. Восточный вопрос во внешней политике России. Конец XVIII – начало XX вв. Под редакцией Н. С. Киняпина. Москва, 1978.
7. Н. С. Киняпина, М.М. Блиев, В.В. Дегоев. Кавказ и Средняя Азия во внешней политике России. Вторая половина XVIII – 80-е годы XIX в. Москва, 1984.

8. История России. XIX – начала XX вв. Под редакцией В. А. Федорова. Москва, 2000.

დანართი

რუსეთ-ოსმალეთის 1812 წლის 16 მაისის ბუქარესტის საზავო ხელშეკრულების მეექვსე მუხლი

Ст. VI. Кроме границы реки Прута, границы со стороны Азии и других мест восстанавливаются совершенно так, как оные были прежде до войны, и как постановлено с третьей статье предварительных пунктов. Вследствие чего Российский Императорский двор отдает и возвращает Блистательной Порте Оттоманской, в таком состоянии, в каком теперь находятся крепости и замки, внутри сей границы лежащие и оружием его завоеванные, купно с городами, местечками, селениями, жилищами и со всем тем, что сия земля в себе содержит.

Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005, стр. 72-73.

12. რუსეთ-ირანის 1813 წლის 12 ოქტომბრის საზავო ხელშეკრულება (გულისთანის ტრაქტატი)

ქართლ-კახეთის დაპყრობის (1801-1802 წწ.) შემდეგ რუსეთის იმპერია შეუდგა სამხრეთ-აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის სხვა ტერიტორიების დაპყრობას. 1802 წელს ყუბის და თალიშის ხანები იძულებულნი გახდნენ რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესულიყვნენ. განჯის ხანმა უარი თქვა რუსეთის ქვეშევრდომობის მიღებაზე. 1804 წელს საქართველოს მთავარსარდალმა გენერალმა პავლე ციციანოვმა განჯის სახანოს დაპყრობა დაიწყო. რუსეთისა და ირანის ურთიერთობა დაიძაბა და 1804 წელს ამ ორ ქვეყანას შორის ომიც დაიწყო. ირანის ჯარები აღმოსავლეთ სომხეთიდან თბილისისაკენ გაჭრას

ცდილობდნენ. ამის საპასუხოდ პავლე ციციანოვმა **ერევანს** შეუტია. რუსებმა **ენშიაბინთან** ირანის ჯარი დაამარცხეს და ერევანს შემოარტყეს ალყა. ერევანის ალყა დიდხანს (1804-1805 წწ.) გაგრძელდა. სამაგიეროდ, რუსებმა უკუაგდეს **თბილისის** მიმართულებით შეტევაზე გადმოსული ირანის ჯარები. რუსებმა შეტევა განავითარეს **ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში** და დაიკავეს **ყარაბაღის, შექისა** და **შირვანის** სახანოები. ოსმალეთთან ომის დაწყების შემდეგ (1806 წ.) რუსეთს ირანთან ომის გაგრძელება გაუჭირდა. 1812 წელს ირანის ჯარები **ყარაბაღში** შეიჭრნენ, მაგრამ **ასლანდუზის** ახლოს რუსებმა კვლავ დაამარცხეს მოწინააღმდეგე. ამის შემდეგ რუსეთ-ირანის ომში მნიშვნელოვანი ბრძოლები აღარ გამართულა.

1813 წლის 24 ოქტომბერს სოფელ **გულისთანში** (ყარაბაღში) ხელი მოეწერა რუსეთ-ირანის საზავო ხელშეკრულებას (ტრაქტატს).

გულისთანის საზავო ხელშეკრულების მესამე მუხლით **რუსეთის** შემადგენლობაში გადადიოდა **ყარაბაღისა და განჯის სახანოები, შექის, შირვანის, დერბენდის, ყუბის, ბაქოს და თალიშის სახანოების ტერიტორიის** ის ნაწილი, რომელიც რუსეთის ჯარებს ეკავათ. რუსეთის ხელში გადადიოდა ასევე მთელი დაღესტანი, საქართველო (იგულისხმებოდა ქართლ-კახეთი – მ. ვ. ვ. გ.) შურეგალის პროვინციასთან ერთად, იმერეთი, გურია, სამეგრელო, აფხაზეთი და მთელი ის ტერიტორია, რომელიც მდებარეობდა კავკასიის ხაზსა (გადიოდა ჩრდილო კავკასიაში – მ. ვ. ვ. გ.) და გულისთანის საზავო ხელშეკრულებით დადგენილ რუსეთ-ირანის ახალ საზღვარს შორის (Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. М., 2005, стр. 214). რაც შეეხება გულისთანის საზავო ხელშეკრულებით რუსეთ-ირანის ახალი საზღვრის დადგენას, აქ ბევრი რამ ბუნდოვანი იყო (ლუიზა შენგელია. ამიერკავკასია და ირან-რუსეთის ურთიერთობა XIX საუკუნის პირველ მესამედში. თბ., 1979, გვ. 52). ხელშეკრულების მეორე მუხლის მიხედვით რუსეთ-ირანის საზღვარი იწყებოდა ადინე ბაზართან და პირდაპირი ხაზით გადიოდა მულანის ველზე, მიუყვებოდა მდინარე არაქსს იმ ადგილამდე, სადაც მდინარე არაქსს მდინარე ქაფნაქჩაი ერთვის, შემდეგ საზღვარი გასდევდა ყარაბაღის, ნახჭევანის, ერევანის სახანოების საზღვრებს და შურეგალის რაიონიდან მდინარე არფაჩაიმდე გრძელდებოდა (Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. М., 2005, стр.213-214). ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ საქართველოს ისტორიული ტერიტორია ჭარ-ბელაქანი (საინგილო) ირანმა რუსეთს დაუთმო.

წყარო:

Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. М., 2005.

ლიტერატურა:

1. ლუიზა შენგელია. ამიერკავკასია და ირან-რუსეთის ურთიერთობა XIX საუკუნის პირველ მესამედში. თბილისი, 1979.
2. Восточный вопрос во внешней политике России. Конец XVIII – начало XX вв. Под редакцией Н. С. Киняпина. Москва, 1978.
3. Н. С. Киняпина, М.М. Блиев, В.В. Дегоев. Кавказ и Средняя Азия во внешней политике России. Вторая половина XVIII – 80-е годы XIX в. Москва, 1984.
4. Н. С. Киняпина. Внешняя политика России первой половины XIX в. Москва, 1963.

დანართი

რუსეთ-ირანის 1813 წლის 12 ოქტომბრის

გულისტანის საზავო ხელშეკრულების მეორე და მესამე მუხლები

Ст. II. Поелику чрез предварительные сношения между двумя Высокими Державами, взаимно соглашеность уже, чтобы восстановить мир на основании стгаტუს ქუო ად პრესენტემ, то есть, дабы каждая сторона осталась при владении теми землями, ханствами и владениями, какие ныне находятся в совершенной их власти; то границей между империей Всероссийской и Персидским государством, от сего времени впредь, да будет следующая черта: начиная от урочища Одина-Базара прямой чертой чрез Муганскую степь до Еди-булукского брода на реке Аракс, оттоль вверх по Араксу до впадения в оную речки Капанакчая, далее же правой стороной речки Капанакчая до хребта Мигринских гор и оттуда продолжая черту межами ханств: Карабахского и Нахичеванского хребтом Алагезских гор до урочища Даралагеза, где соединяются межи ханств. Карабахского, Нахичеванского,

Ериванского и части Елисаветпольского округа (бывшего Ганжинского ханства) потом, от сего места межой, отделяющей Ериванское ханство от земель Елисаветпольской округи, так же Шамшадильской и Казахской до урочища Эшок-Мейдана, и от оногo хребтом гор по течению правой стороны речки и дороги Гимзачимана по хребту уже Бамбакских гор до угла межи Шурагельской; от сего же угла до верху снеговой горы Алагеза, а отсель по хребту гор межой Шурагельской, между Мастарасом и Артиком до речки арпачая. Впрочем, как Талышинское владение в продолжении войны переходило из рук в руки, то границы сего ханства со стороны Зинзелей и Ардавиля, для большей верности, определены будут по заключении и ратификации сего трактата избранными с обеих сторон комиссарами со взаимного согласия, кои под руководством главнокомандующих с обеих сторон сделают верное и подробное описание земель, деревень и ушей, также рек, гор, озер и урочиш, кои до настоящего времени находятся в действительной власти каждой стороны, и тогда определится черта границ Талышинского ханства на основании *სტატუს ქუთ აღ პრეზენტებ*, таким образом, чтобы каждая сторона осталась при своем владении Равным образом и в вышеупомянутых границах, ежели что перейдет за черту той ли другой стороны, то что разобрании комиссарами обеих Высоких Держав, каждая сторона, на основании *სტატუს ქუთ აღ პრეზენტებ*, доставит удовлетворение.

Ст. III. Его Шахское Величество, в доказательство искренней приязни своей к Его Величеству императору Всероссийскому, сим торжественно признает, как за себя, так и за высоких преемником персидского престола, принадлежащим в собственность Российской империи ханства: Карабахское и Ганжинское, обращенное ныне в провинцию под названием Елисаветпольской; так же ханства: Шекинское, Ширванское, Дербентское, Кубинское, Бакинское и Талышенское с теми землями сего ханства, кои ныне состоят во власти Российской империи. При том весь Дагестан, Грузию с Шурагельской провинцией, Имеретию, Гурию, Мингрелию и Абхазию, равным образом все владения и земли, находящиеся между постановленной ныне границей и Кавказской линией, с прикосновенными к сей последней и к Каспийскому мору землями и народами.

Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005 стр. 213-214.

13. რუსეთ-ირანის 1828 წლის 10 თებერვლის საზავო ხელშეკრულება (თურქმანჩაის ტრაქტატი)

ირანი ვერ ეგუებოდა 1813 წლის 12 ოქტომბრის გულისთანის საზავო ხელშეკრულების (ტრაქტატის) პირობებს. ირანს რუსეთის წინააღმდეგ აქეზებდა ინგლისი, რომელსაც არ სურდა რუსეთის გაბატონება სამხრეთ კავკასიაში, განსაკუთრებით, კასპისპირეთში. 1826 წელს რუსეთსა და ირანს შორის მორიგი ომი დაიწყო, რომელიც 1828 წლამდე გაგრძელდა. 1826 წელს ირანის 60 ათასიანი არმია აზერბაიჯანში შეიჭრა, ყარაბაღი და განჯა დაიკავა და ბაქოს მიადგა. იმავდროულად ირანის არმია საქართველოს საზღვრებისაკენ გაიჭრა და თბილისს შეუქმნა საფრთხე. რუსებმა თავდაცვის ორგანიზება შეძლეს, შემდეგ შეტევაზე გადავიდნენ და 1826 წლის სექტემბერში შამქორთან სასტიკად დაამარცხეს მოწინააღმდეგე. 1826 წლის ბოლოსათვის რუსებმა ირანის არმია ჩრდილოეთ აზერბაიჯანიდან განდევნეს. 1827 წელს რუსებმა აიღეს ერევანი. 1827 წლის სექტემბერში რუსებმა თავრიზი დაიკავეს. 1828 წლის იანვარში რუსეთის არმიამ თეირანის მიმართულებით შეუტია და დაიკავა ურმია, მარაღა, არდებილი და მიანი. ირანის შაჰმა ზავი ითხოვა.

რუსეთსა და ირანს შორის საზავო ხელშეკრულება (ტრაქტატი) დაიდო 1828 წლის 10 თებერვალს სოფელ თურქმანჩაიში (მიანთან). თურქმანჩაის საზავო ხელშეკრულების მესამე მუხლის ძალით ირანმა ცნო ერევნისა და ნახჭევანის სახანოების გადასვლა რუსეთის შემადგენლობაში (Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. М., 2005, стр. 219).

თურქმანჩაის საზავო ხელშეკრულების მეოთხე მუხლით დადგინდა რუსეთ-ირანის საზღვარი. საზღვარი იწყებოდა რუსეთ-ოსმალეთის საზღვრის იმ ადგილიდან, რომელიც პირდაპირი ხაზით ყველაზე ახლოს იყო მცირე არარატის მწვერვალთან. შემდეგ სასაზღვრო ხაზი მიუყვებოდა მდინარე არარატს მდინარე არაქსთან შეერთებამდე, შერუდის მოპირდაპირე მხარეს. არარატს არაქსთან შეერთების ადგილიდან საზღვრის ხაზი მიუყვებოდა მდინარე არაქსს აბას-აბადის ციხე-სიმაგრემდე (მდ. არაქსის მარჯვენა ნაპირზე). აბას-აბადის გასწვრივ 3 1/2 ვერსის სიგანე ტერიტორია უნდა გადასულიყო რუსეთის შემადგენლობაში. აბას-აბადიდან სასაზღვრო ხაზი გასდევდა მდინარე არაქსს ედიბულუკის ფონამდე, შემდეგ კი გადაკვეთდა მუღანის ველს მდინარე ბოლგარუმდე, საიდანაც საზღვარი მიუყვებოდა მდინარე ბოლგარუს მდინარეების ადინე ბაზრისა და სარიყამიშის შეერთების ადგილამდე, აქედან კი

საზღვარი გასდევდა მდინარე ადინე ბაზარს, შემდეგ მდინარე ასტარს ამ მდინარის კასპიის ზღვაში ჩადინების აღვილამდე (Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. М., 2005, стр. 219-220).

ამრიგად, საქართველოს ისტორიული ტერიტორია ჭარ-ბელაქანი (საინგილო) რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში დარჩა.

წყარო

Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005.

ლიტერატურა:

1. ნიკო ქორთუა. ამიერკავკასია რუსეთ-ირანის 1826-1828 წლების ომში. თბილისი, 1978.
2. ლუიზა შენგელია. ამიერკავკასია და ირან-რუსეთის ურთიერთობა XIX საუკუნის პირველ მესამედში. თბილისი. 1979.
3. Н. С. Киняпина. Внешняя политика России первой половины XIX в. Москва, 1963.
4. Восточный вопрос во внешней политике России. Конец XVIII – начало XX вв. Под редакцией Н. С. Киняпина. Москва, 1978.
5. Н. С. Киняпина, М. М. Блиев, В.В. Дегоев. Кавказ и Средняя Азия во внешней политике России. Вторая половина XVIII – 80-е годы XIX в. Москва, 1984.
6. История России. XIX – начала XX вв. Под редакцией В. А. Федорова. Москва, 2000.

დანართი

რუსეთ-ირანის 1828 წლის 10 თებერვლის თურქმანჩაის საზავო
ხელშეკრულების მესამე და მეოთხე მუხლები

Ст. III. Его Величество шах Персидский от своего имени, и от имени своих наследников и преемников, уступает Российской империи в совершенную собственность ханство Эриванское по сю и по ту сторону Аракса, и ханство Нахичеванское. Вследствие сей уступки, Его Величество шах обещает, не позже шести месяцев, считая от подписания настоящего договора, сдать российским начальствам все архивы и публичные документы, относящиеся до управления обоими вышеозначенными ханствами.

Ст. IV. С согласия обеих Высоких Договаривающихся Сторон постановляется границей между обоими государствами следующая черта: начиная с той точки от границы турецких владений, которая всех ближе в прямом направлении отстоит от вершины Малого Арарата; потом сия граничная черта продолжится по течению той реки до впадения оной в Аракс против Шерура; от сего пункта она пойдет по руслу реки Аракса до крепости Аббас-Абада; здесь около внешних укреплений сей крепости, находящихся на правом берегу Аракса, будет обведена окружность шириной в пол-агача, т.е. в $3 \frac{1}{2}$ российских версты во всех направлениях, и про странство земли, содержащееся в сей окружности сполна будет принадлежать исключительно России, и имеет быть отрезано с величайшей точностью в течение двух месяцев считая от сего числа. Начиная с того места, где означенная окружность с восточной стороны примкнется к берегу Аракса, пограничная черта пойдет паки по руслу сей реки до Едибулукского брода; оттуда персидское владение будет простираться, по руслу реки Аракс на 3 ачага, т.е. на 21 российскую версту, потом граница пойдет прямо чрез Муганскую степь до реки Болгару к месту, лежащему 3-мя ачагами, т.е. 21 верстой ниже соединения двух речек: Одинабазара и Саракамышы. Оттуда граница продолжится по левому берегу реки Болгару вверх до соединения помянутых речек Одинабазара и Саракамышы; потом по правому берегу восточной реки Одинабазара до ее верховья, а отселе до вершины Джикоирских высот, так, что все воды, текущие с сих высот к Каспийскому морю, будут принадлежать России, а все воды, изливающиеся на

сторону Персии, будут принадлежать Персии. Поэлику же здесь граница между обоими государствами определяется вершиной гор; то поожено, что покатость их к морю Каспийскому должна принадлежать к России, а противоположная покатость имеет принадлежать Персии. От вершины Джикоирских высот граница пролегает до вершины Камаркуя по горам, отделяющим Талыш от округа Арши. Горные верхи, разделяющие течение вод на обе стороны, будут составлять здесь пограничную черту точно так же, как выше было сказано о пространстве между верховьем Одинабазара и Джикоирскими вершинами. Далее пограничная черта, с непрерывным наблюдением выше изложенного правила относительно течения вод, будет следовать от Камаркуйской вершины по хребту гор, разделяющих округ Зуванта и округ Арши, до границы округа Велькиджи. Таким образом, округ Зувант, за исключением части, лежащей на противной стороне от вершин помянутых гор, присоединится к России. От границы округа Велькиджи, пограничная между обоими государствами черта, в постоянной сообразности с вышеозначенным правилом течения вод, будет следовать по вершинам Клопуты и по главной цепи гор, пролегающих по округу Велькиджи, до северного истока реки Астары; отсюда по руслу сей реки, до впадения ее в Каспийское море, где и оканчивается пограничная черта, имеющая отделять российские владения от персидских.

Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005, стр. 219-220.

14. რუსეთ-ოსმალეთის 1829 წლის 2 სექტემბრის საზავო ხელშეკრულება (ადრიანოპოლის ტრაქტატი)

რუსეთისა და ოსმალეთის დაპირისპირებამ ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე და რუსეთის იმპერიის სწრაფვამ, დასავლეთ ევროპის ქვეყნებთან შედარებით უპირატესი გავლენა მოეპოვებინა ოსმალეთზე, რუსეთ-ოსმალეთის ახალი ომი გამოიწვია. ომი 1828 წელს დაიწყო და 1829 წლამდე გაგრძელდა. რუსეთ-ოსმალეთის ომი თავიდანვე ორ ფროტზე – ბალკანეთსა და სამხრეთ კავკასიაში – დაიწყო.

1828 წელს რუსეთის არმიამ გადალახა მდინარე პრუტი და მოლდოვას სამთავროს ტერიტორიაზე შევიდა. რუსებმა დაიკავეს იასი და ბუქარესტი. 1829 წელს რუსეთის არმიამ აიღო ძლიერი ციხე-სიმაგრეები – შულმა და სილისტრია. 1829 წელს რუსებმა გადალახეს ბალკანეთის მთები და უბრძოლველად შევიდნენ ადრიანოპოლში. წარმატება მოიპოვეს რუსებმა ჩრდილო-დასავლეთ შავი ზღვისპირეთსა და კავკასიაში. 1828 წელს რუსეთის არმიამ დაიკავა ანაპა (ჩრდილო-დასავლეთ შავი ზღვისპირეთი), ყარსი, ახალციხე და ბაიაზეთი.

1829 წლის 2 სექტემბერს ადრიანოპოლში რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დაიდო საზავო ხელშეკრულება (ტრაქტატი). ადრიანოპოლის საზავო ხელშეკრულების ძალით რუსეთმა მიიღო მდინარე დუნაის დელტა (შესართავი). საზღვარი რუსეთსა და ოსმალეთს შორის ევროპაში კვლავ მდინარე პრუტზე უნდა დარჩენილიყო (Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005, стр. 90-91).

რუსეთ-ოსმალეთის 1829 წლის 2 სექტემბრის ადრიანოპოლის საზავო ხელშეკრულების მეოთხე მუხლის ძალით ოსმალეთმა აღიარა რუსეთის ხელში საქართველოს (იგულისხმებოდა ქართლ-კახეთი – მ. ვ., დ. გ.), იმერეთის, სამეგრელოსა და გურიის გადასვლა. ოსმალეთმა ასევე აღიარა გულისთანის საზავო ხელშეკრულებით ირანის მიერ სამხრეთ კავკასიაში რუსეთისათვის ტერიტორიების დათმობა, ე. ი. ჭარ-ბელაქანის (საინგილოს) გადასვლა რუსეთის შემადგენლობაში. იმავე მეოთხე მუხლის ძალით რუსეთ-ოსმალეთის საზღვარი აზიაში უნდა გასულიყო შავი ზღვის სანაპიროდან გურიასა და აჭარას შორის (მდ. ჩოლოქზე – მ. ვ., ვ. გ.). შემდეგ სასაზღვრო ხაზი მიუყვებოდა იმერეთის სამხრეთ საზღვრებს, ახალციხისა და ყარსის საფაშოების საზღვრებს, ისე რომ ახალციხე და ახალქალაქი რუსეთის საზღვრებში რჩებოდა (ახალციხიდან და ახალქალაქიდან ოსმალეთის საზღვარი დაშორებული უნდა ყოფილიყო არა ნაკლებ ორი საათის სავალისა). რუსეთ-ოსმალეთის ახალ სასაზღვრო ხაზის სამხრეთით მდებარე ტერიტორიები – ყარსისა და ტრაპეზუნდის საფაშოების და ახალციხის საფაშოს ტერიტორიის უმეტესი ნაწილი – რჩებოდა ოსმალეთის შემადგენლობაში. ტერიტორიები რუსეთ-ოსმალეთის ახალი სასაზღვრო ხაზის ჩრდილოეთით – საქართველო (იგულისხმებოდა ქართლი და კახეთი –

მ. ვ., ვ. გ.), იმერეთი, და გურია, ასევე შავი ზღვის სანაპირო – წმინდა ნიკოლოზის სიმაგრეიდან (შეკვეთილიდან) მდინარე ყუბანის შესართავამდე – გადადიოდა რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში. რუსეთის ჯარს უნდა

დაეტოვებინა ომის დროს დაკავებული ახალციხის საფაშოს სამხრეთი ნაწილი, ყარსი და ყარსის საფაშო, ბაიაზეთი და ბაიაზეთის საფაშო, არზრუმი და არზრუმის საფაშო (Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005, стр. 91-92).

წყარო

Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005.

ლიტერატურა:

1. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. რვა ტომად. ტომი IV. თბილისი, 1973.
2. შოთა ლომსაძე. სამცხე-ჯავახეთი (XVIII საუკუნის შუა წლებიდან XIX საუკუნის შუა წლებამდე). თბილისი, 1975.
3. ოთარ გიგინეიშვილი. ნარკვევები ოსმალეთის ისტორიიდან. თბილისი, 1982.
4. მიხეილ სვანიძე. თურქეთის ისტორია (1299-2000). თბილისი, 2007
5. Восточный вопрос во внешней политике России. Конец XVIII – начало XX вв. Под редакцией Н.С. Киняпина. Москва, 1978.
6. Н. С. Киняпина, М. М. Блиев, В.В. Дегоев. Кавказ и Средняя Азия во внешней политике России. Вторая половина XVIII – 80-е годы XIX в. Москва, 1984.
7. История России. XIX – начала XX вв. Под редакцией В. А. Федорова. Москва, 2000.

დანართი

რუსეთ-ოსმალეთის 1829 წლის 2 სექტემბრის საზავო ხელშეკრულების მეოთხე მუხლი

Ст. IV. Грузия, Имеретия, Мингрелия, Турция и многие другие области Закавказские с давних уже лет присоединены на вечные времена к Российской

империи: сей державе уступлены также трактатом, заключенным с Персией в туркменчае 10 февраля 1828 года, ханства Эриванское и Нахичеванское. А потому обе Высокие Договаривающиеся Стороны признали необходимым учредить между обоюдными владениями, по всей помянутой черте, границу определительную и способную отвратить всякое недоразумение на будущее время. Равным образом приняли оне в соображение средства, могущие положить неодолимую преграду набегам и грабежам сопредельных племен, доселе столь часто нарушавших связи дружбы и доброго соседства между обеими империями. Вследствие сего положено признавать отныне границей между владениями в Азии Императорского Российского двора и Блистательной Порты Оттоманской черту, которая, следуя по нынешнему рубежу Гурии от Черного моря, восходит до границы Имеретии, и оттуда в прямейшем направлении до точки, где граница Ахалцыхского и Карского пашалыков соединяется с грузинской, таким образом, чтобы город Ахалцых и крепость Ахалкалаки остались на севере от помянутой черты, и в расстоянии не ближе двух часов пути от оной.

Все земли, лежащие на юге и на западе от вышесказанной граничной черты к стороне Карского и Трапезундского пашалыков с большей частью Ахалцыхского пашалыка, останутся в вечном владении Блистательной Порты; земли же, лежащие на севере и на востоке от оной черты к стороне Грузии, Имеретии и Гурии, а равно и весь берег Черного моря от устья Кубани до пристани Св. Николая включительно, пребудет в вечном владении Российской империи.

Вследствие того, Императорский Российский двор отдает и возвращает Блистательной Порте остальную часть пашалыка Ахалцыхского, город Карс с его пашалыком, город Баязид с его пашалыком, город Арзурем с его пашалыком, а также и все места, занятые российскими войсками и находящиеся вне вышешоказанной черты.

Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005, стр. 90-91.

15. რუსეთ-საფრანგეთ-ინგლის-ოსმალეთ-სარდინიის 1856 წლის 18 (30) მარტის საზავო ხელშეკრულება (პარიზის ტრაქტატი)

XIX საუკუნის შუა ხანებისათვის რუსეთის იმპერიისა და დასავლეთ ევროპის ქვეყნების (ინგლისის, საფრანგეთის, ავსტრიის) ბრძოლამ დასუსტებული ოსმალეთის ევროპული და აზიური სამფლობელოების გადანაწილებისა და ბოსფორ-დარდანელის სრუტეებზე კონტროლის დამყარებისათვის უაღრესად მწვავე ხასიათი მიიღო. გამწვავდა საკუთრივ რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობა. 1853 წელს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის ომი დაიწყო. ეს ომი ისტორიაში ყირიმის ომის (1853-1856 წწ.) სახელწოდებითაა ცნობილი. 1854 წელს უკვე პრაქტიკულად დამარცხებული ოსმალეთის მხარეზე ომში საფრანგეთი, ინგლისი და სარდინიის სამეფო ჩაებნენ. ომი სამ ფრონტზე – ბალკანეთში, ყირიმის ნახევარკუნძულსა და სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარეობდა. რუსეთის არმია დამარცხდა ბალკანეთზე და ყირიმში (1855 წელს მოკავშირეებმა სევასტოპოლი აიღეს). წარმატება მოპოვებულ იქნა მხოლოდ სამხრეთ კავკასიაში. 1853 წელს რუსეთის არმიამ ოსმალები დაამარცხა ახალციხესთან, 1854 წელს – მდინარე ჩოლოქზე. 1855 წელს ოსმალეთის ჯარებმა დაიკავეს აფხაზეთი და სამეგრელო. 1855 წლის ნოემბერში რუსეთის არმიამ ყარსის ციხე-სიმაგრე აიღო. წარმატებებმა კავკასიაში რუსეთს ვერ უშველა. დამარცხებული რუსეთის იმპერია სამარცხვინო ზავზე დათანხმდა.

საზავო ხელშეკრულება (ტრაქტატი) რუსეთს, საფრანგეთს, ინგლისს, ოსმალეთსა და სარდინიის სამეფოს შორის დაიდო პარიზში 186 წლის 18(30) მარტს.

პარიზის საზავო ხელშეკრულების (ტრაქტატის) მესამე მუხლის ძალით რუსეთს ოსმალეთისათვის უნდა დაებრუნებინა ყარსი და ასევე ომის დროს დაკავებული ოსმალეთის სხვა ტერიტორიები. მოკავშირეები დამარცხებულ რუსეთს უბრუნებდნენ ომის დროს დაკავებულ ქალაქებსა და ნავსადგურებს: სევასტოპოლს, ბალაკლავას, კამიშს, ევპატორიას, ქერჩს, ენიკალეს, კინბურნს და სხვ.

(Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005, стр. 125; Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. Москва, 1952, стр. 25.

წყარო:

1. **Т. Юзефович.** Договоры России с Востоком. Москва, 2005.
2. Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. Под редакцией **Е. А. Адамова.** Москва, 1952.

ლიტერატურა:

1. **ერმილე ბურჭულაძე.** ყირიმის ომი და საქართველო. თბილისი, 1960.
2. **მიხეილ სვანიძე.** თურქეთის ისტორია (1299-2000) თბილისი, 2007.
3. **ოთარ გიგინეიშვილი.** ნარკვევები ოსმალეთის ისტორიიდან. თბილისი, 1982.
4. Восточный вопрос во внешней политике России. Конец XVIII – начало XX вв. Под редакцией **Н. С. Киняпина.** Москва, 1978.
5. **Н. С. Киняпина, М. М. Блиев, В. В. Дегоев.** Кавказ и Средняя Азия во внешней политике России. Вторая половина XVIII – 80-е годы XIX в. Москва, 1984.
6. История России. XIX – начала XX вв. Под редакцией **В. А. Федорова.** Москва, 2000.

დანართი

რუსეთ-საფრანგეთ-ინგლის-ოსმალეთ-სარდინიის 1856 წლის 18 (30)
მარტის პარიზის საზავო ხელშეკრულების მესამე მუხლი

СТАТЬЯ Ш

Е. в. император всероссийский обязуется возвратить е. в. султану город Карс с цитаделью оною, а равно и прочие части оттоманских владений, занимаемые российскими войсками.

Т. Юзефович. Договоры России с Востоком. Москва, 2005, стр. 125.
Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. Москва, 1952, стр. 24.

16. რუსეთ-ოსმალეთის 1878 წლის 19 თებერვლის (3 მარტის) პრელიმინარული საზავო ხელშეკრულება (სან-სტეფანოს ზავი)

1856 წლის 18(30) მარტის პარიზის ტრაქტატის პირობებს რუსეთის იმპერია ვერ ეგუებოდა. 1877 წელს რუსეთის საიმპერატორო ხელისუფლებამ ჩათვალა, რომ რევანშისათვის ხელსაყრელი დრო დადგა და ომი გამოუცხადა ოსმალეთს. საომარი მოქმედებები დაიწყო ორ ფრონტზე – ბალკანეთსა და კავკასიაში. ორივე ფრონტზე რუსეთმა დიდ წარმატებებს მიაღწია. 1877 წლის ნოემბერში რუსებმა ხანგრძლივი ბრძოლების შემდეგ პლევნა აიღეს, ბალკანეთის მთები გადალახეს და 1878 წლის 8 იანვარს ადრიანოპოლი დაიკავეს. კავკასიის ფრონტზე ოსმალეთის არმიამ ასევე ვერ გაუძლო რუსების შეტევას. 1878 წლის 18 ნოემბერს რუსებმა ყარსი აიღეს. აჭარაში შავი ზღვის სანაპიროს გასწვრივ დაწყებული შეტევა წარმატებით ვერ განვითარდა, რადგან რუსებმა ციხისძირი ვერ დაიკავეს. ომი ისე დასრულდა, რომ ბათუმში ისევ ოსმალთა გარნიზონი იდგა.

1878 წლის 19 თებერვალს (3 მარტს) სტამბოლთან ახლოს დაბა სან-სტეფანოში რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დაიდო პრელიმინარული საზავო ხელშეკრულება (Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. М., 1952, стр. 159-175.). სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულებამ შვება მოუტანა ბალკანეთის ხალხებს. ოსმალეთის წინააღმდეგ მებრძოლმა ჩერნოგორიის სამთავრომ დამოუკიდებლობა მიიღო. დამოუკიდებლობა მოიპოვა სერბიის სამთავრომაც. დამოუკიდებელი გახდა რუმინეთი. ბულგარეთმა მიიღო თვითმართველობა. მართალია, ბულგარეთს ოსმალეთისათვის ხარკი უნდა ეხადა, მაგრამ ბულგარეთის მთავრობა ქრისტიანული იქნებოდა (Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. М., 1952, стр. 160-164).

სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულების მეცხრამეტე მუხლი ეხებოდა საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიას. მეცხრამეტე მუხლის ძალით ოსმალეთს რუსეთისათვის ომის დროს დაკავებული ტერიტორიების უკან დაბრუნების სანაცვლოდ ფული უნდა გადაეხადა. ამ მიზნით განისაზღვრა თანხის რაოდენობაც. სულ ომის დროს მიყენებული ზარალის ანაზღაურებისა და ტერიტორიების უკან დაბრუნების საფასურად ოსმალეთს რუსეთისათვის უნდა გადაეღებინა ათას ოთხას ათი მილიონი მანეთი (Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. М., 1952, стр. 169).

იმ ტერიტორიათა შორის, რომელიც რუსეთს დადგენილი საფასურის გადახდის შემდეგ ოსმალეთისთვის უნდა დაებრუნებინა იყო: **არღაგანი (არტაანი), ყარსი, ბათუმი, ბაიზეთი და ტერიტორია სოღანლუღამდე.** საზავო ხელშეკრულების იგივე მეცხრამეტე მუხლში დაწვრილებით იყო აღწერილი ზემოთ ხსენებული ტერიტორიის საზღვრები (Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. М., 1952, стр. 170). თუ ოსმალეთი რუსეთს დადგენილ თანხას არ გადაუხდიდა, საზღვარი რუსეთსა და ოსმალეთს შორის ასე განისაზღვრებოდა: **არღაგანი (არტაანი), ყარსი, ბათუმი და ბაიზეთი რჩებოდა რუსეთის შემადგენლობაში.** სასაზღვრო ხაზი იწყებოდა შავი ზღვის სანაპიროზე და გასდევდა მდინარეების **ხოფასა და ჭოროხის** წყალგამყოფს, შემდეგ მიუყვებოდა მთებს, ისე რომ სასაზღვრო ხაზი **ართვინის** სამხრეთით გადიოდა და ასე გრძელდებოდა მდინარე **ჭოროხამდე** (სოფლების **ალატის** და **ბეშაგეტის** მახლობლად). აქედან სასაზღვრო ხაზი მიუყვებოდა მდინარეების **თორთომისა და ჭოროხის** წყალგამყოფი მთების თხემს, გადიოდა **სივრი-დაღის** გადასასვლელზე, საიდანაც უხვევდა სამხრეთით და მიდიოდა **ზივინამდე.** ზივინის გზიდან სასაზღვრო ხაზი უხვევდა დასავლეთით, გადიოდა **სოფელ არდოსტსა და ხორასანზე,** საიდანაც დაეშვებოდა სამხრეთით **სოღანლუღის მთებამდე,** შემდეგ გასდევდა **ალი-დაღის** მთებს და სამხრეთიდან შემოუვლიდა **ბაიზეთს.** მეცხრამეტე მუხლი ცალკე არ აღგენდა **არტაანის, ყარსის, ბათუმის, ბაიზეთის და სოღანლუღამდე ტერიტორიის** ფასს. ბალკანეთში და კავკასიაში ოსმალეთისათვის დასაბრუნებელი ტერიტორიების საერთო ფასი განისაზღვრა **ათას ასი მილიონი მანეთით** (Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. Москва, 1952, стр. 170).

სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულების დადების დროისათვის **ციხისძირსა და ბათუმში** ისევ ოსმალეთის გარნიზონები იდგა.

წყარო

Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. Под редакцией Е. А. Адамова. Москва, 1952.

ლიტერატურა:

1. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. რვა ტომად. ტომი V. თბ., 1970.
2. მერაბ ვაჩნაძე, ვახტანგ გურული. რუსეთის ისტორია. XIX საუკუნე. თბ., 2003.
3. მიხეილ სვანიძე. თურქეთის ისტორია (1299-2000). თბ., 2007
4. Ш. В. Мегрелидзе. Вопросы Закавказья в истории Русско-Турецкой войны 1877-1878 гг. Тбилиси, 1969.
5. История России. XIX – начала XX вв. Под редакцией В.А. Федорова. Москва, 2000.

დანართი

**რუსეთ-ოსმალეთის 1878 წლის 19 თებერვლის
(3 მარტის) სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულების მეცხრამეტე
მუხლი**

СТАТЬЯ XIX

Вознаграждение за войну, а равно убытки, причиненные России, которые е. в. император всероссийский требует и которые Блистательная Порта обязалась ему уплатить, заключается в:

- а) девятистах миллионах рублей военных издержек (содержание армии, возмещение припасов, военные заказы);
- б) четырехстах миллионах рублей убытков, причиненных южному побережью государства, отпускной торговле, промышленности и железным дорогам;
- в) ста миллионах рублей убытков, причиненных Кавказу вторжением;
- г) десяти миллионах рублей проторей и убытков русским подданным и учреждениям в Турции.

Итого тысяча четыреста десять миллионов рублей.

Принимая во внимание финансовые затруднения Турции и сообразуясь с желанием е.в. султана, император всероссийский соглашается заменить уплату большей части исчисленных в предыдущем параграфе сумм следующими территориальными уступками:

а) Тульчинский санджак, то есть уезды (казы): Килии, Сулины, Махмудие, Исачки, Тульчи, Мачина, Бабадага, Гирсова, Кюстендже и Меджидие, а равно острова Дельты и Зменный остров. Не жедая присоединять себе означенной территории и островов Дельты, Россия представляет себе променять их на отчужденную от нее трактатом 1856 года часть Бессарабии, граничащую с юга руслом Килийского рукава и устьем Старого-Стамбула. Вопрос о разделе вод и рыбных ловель имеет быть решен Русско-румынской комиссией в годовой срок со времени ратификации мирного трактата;

б) Ардаган, Карс, Батум, Баязид и территория до Саганлуга. - В общих чертах граница от берега Черного моря направится по хребту гор, служащих водоразделом притоков рек Хопы и Чароха, и по горной цепи к югу от города Артвина до реки Чароха, блик селений Алата и Бешагета; затем граница направится по вершинам гор Дервеник-Геки, Хорчезора и Беджигин-дага, по хребту, разделяющему притоки рек Тортум-чая и Чароха и по высотам близ Яйлы-Вихина до селения Вихин-Килисса на реке Тортум-чае. Отсюда пограничная черта направится по цепи Сиври-дага до перевала того же имени, проходя на юг от селения Нориман; далее граница повернет к юговостоку, последует к Зивину, откуда, — пройдя на запад от дороги из Зивина и в селения Ардост и Хорассан, направится на юк к Саганлугской цепи, до селения Гиличман, затем по хребту Шариан-дага достигнет, в десяти верстах к югу от хамура, Мурадчайского ущелья; потом граница пройдет вдоль по хребту Алла-дага, по вершинам Хори и Тандурека и, пройдя на юг от Баязидской долины, примкнет к прежней турецко-персидской границе к югу от Казли-Геля.

Окончательные границы присоединенной к России территории, обозначенные на прилагаемой при сем карте, будут установлены комиссией из русских и оттоманских делегатов, комиссия эта примет во внимание при своих работах как топографию местности, так и необходимые условия для хорошей администрации и для обеспечения спокойствия страны.

в) Территории, означенные в параграфах а и б, уступаются России взамен суммы тысячи ста миллионов рублей. Что касается остальной части вознаграждения, за исключением десяти миллионов рублей, то способ их уплаты и предназначаемые к тому обеспечения будут определены последующим соглашением между российским императорским правительством и правительством е.в. султана.

д) Десять миллионов рублей, выговоренных в виде вознаграждения подданным и учреждениями русским в Турции, имеют быть уплачиваемы по мере того, как требования заинтересованных лиц и учреждений будут рассмотрены российским посольством в Константинополе и переданы Блистательной Порте.

Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. Под редакцией Е. А. Адамова. Москва, 1952, стр. 169-171.

17. რუსეთ-ინგლისის 1878 წლის 18 (30) მაისის შეთანხმება სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულების შეცვლის თაობაზე (ლონდონის შეთანხმება)

რუსეთ-ოსმალეთის 1878 წლის 19 თებერვლის (3 მარტის) სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულება დიდი დარტყმა იყო დასავლეთ ევროპის ქვეყნებისათვის და პირველ რიგში ინგლისისათვის. ხელშეკრულების ძალით განმტკიცდა რუსეთის პოზიციები ბალკანეთში. წარმატებები მოიპოვა რუსეთმა კავკასიაშიც.

ინგლისის ინიციატივით ევროპის ქვეყნებმა მიაღწიეს იმას, რომ რუსეთი დაითანხმეს **საერთოევროპული კონგრესის** მოწვევაზე, რომელსაც უნდა გადაესინჯა რუსეთ-ოსმალეთის 1878 წლის 19 თებერვლის (3 მარტის) სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულების პირობები. სანამ კონგრესი შეიკრიბებოდა, ინგლისის ინიციატივით შედგა რუსეთ-ინგლისის საიდუმლო შეთანხმება სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულების შეცვლის თაობაზე.

რუსეთ-ინგლისის შეთანხმება სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულების შეცვლის თაობაზე ხელმოწერილ იქნა **ლონდონში** 1878 წლის 18 (30) მაისს. (Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. М., 1952, стр. 176-179). შეთანხმება საიდუმლოდ უნდა ყოფილიყო დაცული.

ლონდონის შეთანხმების **მეთერთმეტე მუხლში** აღნიშნული იყო: ინგლისი თანახმა იყო რუსეთს მიეღო ბათუმი და შეენარჩუნებინა სომხეთის დაპყრობილი ტერიტორია, მაგრამ შემდგომში ოსმალეთის ტერიტორიის ხარჯზე აზიაში რუსეთის ტერიტორია არ უნდა გაზრდილიყო (Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. Москва, 1952, стр. 179).

წყარო

Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. Под редакцией Е. А. Адамова. Москва, 1952.

ლიტერატურა:

1. **ოთარ გიგინეიშვილი.** ნარკვევები ოსმალეთის ისტორიიდან. თბილისი, 1982.
2. **Ш. В. Мегрелидзе.** Вопросы Закавказья в истории Русско-Турецкой войны 1877-1878 гг. Тбилиси, 1969.

დანართი

სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულების შეცვლის თაობაზე რუსეთ-ინგლისის 1878 წლის 18 (30) მაისის ლონდონის შეთანხმების მეტერთმეტე მუხლი

11. Правительство ее британского величества считало бы своим долгом выразить свое глубокое сожаление в случае, если бы Россия решительно настаивала на возвращение Бессарабии. Поскольку, однако, достаточно выяснено, что прочие державы, подписавшие Парижский трактат, не намерены защищать при помощи оружия границы Румынии, установленные этим трактатом, Англия не считает себя столь непосредственно заинтересованной в этом вопросе, чтобы иметь право взять на себя одну ответственность воспротивиться предположенному изменению, и поэтому она обязуется не оспаривать окончательного решения России относительно возвращения Бессарабии.

Соглашаясь не возражать против желания русского императора приобрести порт Батум и сохранить свои завоевания в Армении, правительство ее величества не скрывает от себя, что, вероятно, в результате этого расширения границ России, в будущем может возникнуть серьезная опасность, угрожающая спокойствию турецкого населения в Азии. Но правительство ее величества придерживается того мнения, что обязанность предохранять Оттоманскую империю от этой опасности,

которая отныне ляжет специально на Англию, может впредь осуществляться без того, чтобы Европа испытала бедствия новой войны. Вместе с тем правительство королевы примет к сведению заверение его императорского величества о том, что в будущем граница России не будет расширена со стороны Азиатской Турции. В связи с этим правительство ее величества, полагая, что изменений Сан-Стефанского договора, согласованных в этом меморандуме, достаточно для того, чтобы ослабить возражения, которые оно имеет против договора в его настоящем виде, обязуется не возражать против статей прелиминарного Сан-Стефанского договора, не измененных десятью* вышеизложенными пунктами, если, после того как эти статьи будут должным образом обсуждены на конгрессе, Россия будет на них настаивать.

Возможно, что в ходе дискуссии на конгрессе, оба правительства предпочтут, по взаимному соглашению, внести новые изменения, которые невозможно предвидеть; но если между русскими и английскими уполномоченными не будет установлено соглашение по поводу новых изменений, то настоящий меморандум предназначен служить взаимным обязательством для уполномоченных России и Великобритании на конгрессе.

Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. Под редакцией Е. А. Адамова. Москва, 1952, стр. 178-179.

18. რუსეთ-გერმანია-ავსტრია-უნგრეთ-საფრანგეთ-ინგლის-იტალია-ოსმალეთის 1878 წლის 1 (13) ივლისის ხელშეკრულება (ბერლინის ტრაქტატი)

რუსეთ-ოსმალეთის 1878 წლის 19 თებერვლის

(3 მარტის) სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულება მიღწეული შეთანხმების შესაბამისად გადაისინჯა 1878 წლის ივნის-ივლისში გერმანიის დედაქალაქ ბერლინში გამართულ კონგრესზე. კონგრესის მუშაობაში მონაწილეობდა შვიდი ქვეყანა: რუსეთი, ინგლისი, საფრანგეთი, ავსტრია-უნგრეთი, გერმანია, იტალია და ოსმალეთი. ბერლინის კონგრესის დასკვნით, აქტს – ტრაქტატს (ხელშეკრულებას) ხელი მოეწერა 1878 წლის 13 ივლისს (Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. М., 1952, стр. 181-206.)

ბერლინის ტრაქტატმა მნიშვნელოვნად შეზღუდა ოსმალეთის წინააღმდეგ მებრძოლი ბალკანეთის ხალხების მონაპოვარი – გადასინჯა სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულების პირობები.

ბერლინის ტრაქტატი შეეხო საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიას. ტრაქტატის ორმოცდამეთვრამეტე მუხლში აღნიშნული იყო, რომ ოსმალეთი რუსეთს უთმობდა არდაგანს (არტაანს), ყარსს და ბათუმს (პორტიუროს), ასევე მთელ ტერიტორიას, რომელიც მდებარეობდა რუსეთ-ოსმალეთის ძველ საზღვარსა და სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულებით დადგენილ ახალ საზღვარს შორის.

ორმოცდამეთვრამეტე მუხლში დაწვრილებით იყო აღწერილი რუსეთ-ოსმალეთის ახალი საზღვარი. იგი ძირითადად ემთხვეოდა სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულებით დადგენილ სასაზღვრო ხაზს. (Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. М., 1952, стр. 204.)

ორმოცდამეცხრამეტე მუხლში აღნიშნული იყო, რომ რუსეთი ბათუმის პორტო-ფრანკოდ (თავისუფალ ნავსადგურად) გამოცხადებას დასთანხმდა უმეტესად კომერციული მოსაზრებებით. (Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. М., 1952, стр. 204.)

მესამოცე მუხლის ძალით სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულებით ოსმალეთის მიერ რუსეთისათვის გადაცემული ალაშქერტის ველი და ბაიაზეთი უბრუნდებოდა ოსმალეთს (Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. М., 1952, стр. 205).

წყარო

Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. Под редакцией Е. А. Адамова. Москва, 1952.

ლიტერატურა:

1. მიხეილ სვანიძე. თურქეთის ისტორია (1299-2000). თბილისი, 2007
2. ოთარ გიგინეიშვილი. ნარკვევები ოსმალეთის ისტორიიდან. თბილისი, 1982.

3. **Ш. В. Мегрелидзе.** Вопросы Закавказья в истории Русско-турецкой войны 1877-1878 гг. Тбилиси, 1969.

4. Восточный вопрос во внешней политике России. Конец XVIII – начало XX вв. Под редакцией **Н. С. Киняпина.** Москва, 1978.

5. **Н.С. Киняпина, М.М. Блиев, В. В. Дегоев.** Кавказ и Средняя Азия во внешней политике России. Вторая половина XVIII – 80-е годы XIX в. Москва, 1984.

6. История России. XIX – начала XX вв. Под редакцией **В.А. Федорова.** Москва, 2000.

დანართი

რუსეთ-გერმანია-ავსტრია-უნგრეთ-საფრანგეთ-ინგლის-იტალია-ოსმალეთის 1878 წლის 1 (13) ივლისის ბერლინის ხელშეკრულების (ბერლინის ტრაქტატის) ორმოცდამეთერთმეტე, ორმოცდამეცხრამეტე და მესამოცე მუხლები.

СТАТЬЯ LVIII

Блистательная Порты уступает Российской империи в Азии территории Ардагана, Карса и Батума, с портом последнего, равно как и все территории, заключающиеся между прежней русско-турецкой границей и следующей пограничной чертой.

Новая граница, направляясь от Черного моря, согласно пограничной линии, определенной Сан-Стефанским договором, до пункта к северо-западу от Хорды и к югу от Артвина, продолжается по прямой линии до реки Чоруха, пересекает эту реку и проходит к востоку от Ашмишена, следуя по прямой линии к югу, на соединение с русской границей, обозначенной в Сан-Стефанском договоре, в пункте на юг от Наримана, оставляя город Ольти за Россией. От пункта, обозначенного близ Наримана, граница поворачивает к востоку, проходит чрез Тебренок, остающийся за Россией, и доходит до Пенек-Чая.

Она идет по этой реке до Бардуза, потом направляется к югу, оставляя Бардуз и Ионикию за Россией. От пункта, находящегося на запад от деревни Карауган, граница направляется на Меджингерг, продолжается по прямому

направлению до вершины горы Кассадаг и следует по водоразделу притоков Аракса на севере и Мурад-Су на юге до прежней русской границы.

СТАТЬЯ LIX

Е. в. Император всероссийский объявляет, что его намерение - сделать Батум порто-франко по преимуществу коммерческим.

СТАТЬЯ LX

Долина Алашкерта и город Баязет, уступленные России статьей XIX Сан-Стефанского договора, возвращаются Турции.

Блистательная Порта уступает Персии город и территорию Котур соответственно тому, как она была определена смешанной англо-русской комиссией по турецко-персидскому разграничению.

Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917, Под редакцией Е. А. Адамова. Москва, 1952. стр. 204-205.

19. რუსეთ-ოსმალეთის 1879 წლის 27 იანვრის (8 თებერვლის) საზავო ხელშეკრულება (სტამბოლის ხელშეკრულება)

1878 წლის 19 თებერვლის (3 მარტის) რუსეთ-ოსმალეთის სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულებამ და 1878 წლის 13 ივლისის ბერლინის ტრაქტატმა საბოლოოდ მაინც ვერ მოაგვარა რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობა.

1879 წლის 27 იანვარს (8 თებერვალს) **სტამბოლში** ხელმოწერილ იქნა რუსეთ-ოსმალეთის საზავო ხელშეკრულება (Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. М., 1952, стр. 207-210.)

სტამბოლის საზავო ხელშეკრულების **მეორე მუხლში** აღნიშნული იყო, რომ ბერლინის ტრაქტატმა, რომელსაც შეიღმა სახელმწიფომ მოაწერა ხელი, გააუქმა ან შეცვალა სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულების მუხლები. **მესამე მუხლი** კი გვაუწყებდა, რომ სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულების იმ

მუხლების შინაარსი, რომელიც არც გაუუქმებია და არც შეუცვლია ბერლინის ტრაქტატს, საბოლოოდ განისაზღვრებოდა რუსეთ-ოსმალეთის სტამბოლის საზავო ხელშეკრულებით. მესუთე მუხლის ძალით იმ თანხის რაოდენობა, რომელიც ოსმალეთს უნდა გადაეხადა რუსეთისათვის არ უნდა ყოფილიყო ოცდაექვსი მილიონ შვიდას ორმოცდაათი ათას ფრანკზე მეტი (Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. М., 1952, стр. 208-209.)

რუსეთ-ოსმალეთის 1879 წლის 27 იანვრის (8 თებერვლის) სტამბოლის საზავო ხელშეკრულებამ ძალაში დატოვა ბერლინის ტრაქტატით განსაზღვრული რუსეთ-ოსმალეთის საზღვარი აზიაში.

წყარო

Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. Под редакцией Е.А. Адамова. Москва, 1952.

ლიტერატურა:

1. მიხეილ სვანიძე. თურქეთის ისტორია (1299-2000). თბილისი, 2007.
2. Ш.В. Мегрелидзе. Вопросы Закавказья в истории Русско-Турецкой войны 1877-1878 гг. Тбилиси, 1969.

20. რუსეთ-გერმანია-ავსტრია-უნგრეთ-ბულგარეთ-ოსმალეთის 1918 წლის 3 მარტის საზავო ხელშეკრულება (ბრესტ-ლიტოვსკის ზავი)

1917 წლის დასასრულისა და 1918 წლის დამდეგისათვის შექმნილმა უძძიმესმა სამხედრო-პოლიტიკურმა ვითარებამ საბჭოთა რუსეთის პოლიტიკური ხელმძღვანელობა აიძულა პირველ მსოფლიო ომში რუსეთის მოკავშირეების (ინგლისის, საფრანგეთის, ამერიკის შეერთებული შტატების) ნების საწინააღმდეგოდ სეპარატიული ზავი დაედო გერმანიასთან და მის მოკავშირეებთან (ავსტრია-უნგრეთთან, ბულგარეთთან, ოსმალეთთან). ომის გაგრძელება საბჭოთა რუსეთს აღარ შეეძლო. 1918 წლის თებერვლის დამდეგისათვის საბჭოთა რუსეთის შეიარაღებული ძალები (წითელი არმია) იმდენად სუსტი და არაორგანიზებული იყო, რომ პეტროგრადისა (პეტერბურგისა) და

მოსკოვის დაცვა კი არ შეეძლო. გერმანიის მიერ რუსეთის დასავლეთი და ჩრდილო-დასავლეთი რეგიონების ოკუპაციის საფრთხე რეალური იყო. რუსეთის ომიდან გამოსვლა დიდი შეღავათი იქნებოდა გერმანიისა და მისი მოკავშირეებისათვის. გერმანიას საშუალება ეძლეოდა აღმოსავლეთის ფრონტზე რუსეთის წინააღმდეგ დაჯგუფებული ცოცხალი ძალა და ტექნიკა დასავლეთ ფრონტზე. ინგლისისა და საფრანგეთის წინააღმდეგ, გადაესროლა.

გერმანიამ ისარგებლა რუსეთის მძიმე მდგომარეობით და ზავი მაქსიმალურად ხელსაყრელ პირობებში დადო. საბჭოთა რუსეთის პოლიტიკური ხელმძღვანელობა იძულებული გახდა შეჰკუებოდა დიდი ტერიტორიის დაკარგვას.

პირველ მსოფლიო ომში გერმანიის მოკავშირე **ოსმალეთი** 1914 წლიდან წარუმატებლად ცდილობდა სამხრეთ კავკასიაში თავისი ჰეგემონისტური გეგმების რეალიზებას, პირველ რიგში **ბათუმისა** და **ბაქოს** მიტაცებას. რუსეთის კავკასიის არმიამ სასტიკი მარცხი აწვინა ოსმალეთის არმიას, მოიგერია მისი შეტევა და საკუთრივ ოსმალეთის ტერიტორიაზეც კი შეიჭრა. ამჯერად ოსმალეთს ეძლეოდა შანსი საზავო ხელშეკრულებით მიეღო ის, რაც ვერ მიიღო ომით. გერმანია ეცდებოდა დაეცვა მოკავშირის ინტერესები სამხრეთ კავკასიაში.

საზავო ხელშეკრულება **რუსეთს, გერმანიას, ავსტრია-უნგრეთს, ბულგარეთსა** და **ოსმალეთს** შორის დაიდო 1918 წლის 3 მარტს ქალაქ **ბრესტ-ლიტოვსკში** (ბელორუსია).

ყოფილი რუსეთის იმპერიის ტერიტორიას სამხრეთ კავკასიაში და რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობას ეხებოდა ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულების **მეოთხე მუხლის მეორე და მესამე აბზაცი**. უშუალოდ საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიას კი ეხებოდა **მეოთხე მუხლის მესამე აბზაცი**.

მეოთხე მუხლის მეორე აბზაცის ძალით **რუსეთს ყველა ღონე უნდა ეხმარა ომის მსვლელობის დროს აღმოსავლეთ ანატოლიაში განლაგებული ჯარების უკანვე გამოყვანისა და აღმოსავლეთ ანატოლის ოსმალეთისათვის დაბრუნების მიზნით** (Документы внешней политики СССР. Том 1. М., 1957, стр. 121).

მეოთხე მუხლის მესამე აბზაცის ძალით **არდაგანის (არტაანის), ყარსისა და ბათუმის ოკრუგები ასევე დაუყოვნებლივ უნდა დაეცაღათ რუსეთის ჯარებს**. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ 1903 წელს გატარებული ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის რეფორმის შემდეგ **ბათუმის ოლქი** შედგებოდა

ბათუმის და ართვინის ოკრუგებისაგან. რაც შეეხება არტაანის (არდაგანის) ოკრუგს, იგი შედიოდა ყარსის ოლქში. ყარსის ოლქში შედიოდა ასევე ოლთისის ოკრუგი და ყარსის ოკრუგი. ამრიგად, ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულების მეოთხე მუხლში იგულისხმებოდა შემდეგი ტერიტორია: ბათუმის ოლქი (ბათუმისა და ართვინის ოკრუგებით) და ყარსის ოლქი (არტაანის, ოლთისისა და ყარსის ოკრუგებით).

რუსეთს უფლება არ ჰქონდა ჩარეულიყო ხსენებული ოკრუგების ახალ სახელმწიფოებრივ-სამართლებრივ და საერთაშორისო-სამართლებრივ მოწყობაში. რუსეთს არტაანის, ყარსისა და ბათუმის ოკრუგების მოსახლეობისათვის საშუალება უნდა მიეცა თვითონ განესაზღვრა ახალი წყობილება მეზობელ ქვეყნებთან, განსაკუთრებით კი, ოსმალეთთან თანხმობით (Документы внешней политики СССР. Том 1. М., 1957, стр. 121).

ამრიგად, ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულებით საქართველოს ისტორიული ტერიტორია – ბათუმის, ყარსისა და არტაანის ოკრუგები – რუსეთს კი ჩამოერთვა, მაგრამ ოსმალეთს არ გადასცემია. პრაქტიკულად ამ სამი ოკრუგის მოსახლეობას რეფერენდუმის გზით უნდა გაერკვია, თუ რომელი მეზობელი სახელმწიფოს შემადგენლობაში სურდა ცხოვრება.

1918 წლის 3 მარტის ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულების რატიფიკაცია სრულიად რუსეთის საბჭოების IV საგანგებო ყრილობამ მოახდინა 1918 წლის 15 მარტს, გერმანიის რაიხსტაგმა – 25 მარტს, გერმანიის იმპერატორმა ვილჰელმ II-მ – 26 მარტს.

წყარო:

1. Документы внешней политики СССР. Том 1. Москва, 1957.
2. Советско-германские отношения. От переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора. Сборник документов. В двух томах. Москва, 1968-1971.

ლიტერატურა:

1. ქართული დიპლომატიის ისტორია. თბილისი, 2003.
2. მერაბ ვაჩნაძე, ვახტანგ გურული. რუსეთის ისტორია. XX საუკუნე. თბილისი, 2005.
3. მერაბ ვაჩნაძე, ვახტანგ გურული. რუსეთთან ერთად და ურუსეთოდ. თბილისი, 2007.

4. Новейшая история Отечества. XX век. В двух томах. Под редакцией А. Ф. Киселева и Э. М. Щагина. Том 2. Москва, 2002.
5. მიხეილ სვანიძე. თურქეთის ისტორია (1299-2000). თბილისი, 2007.

დანართი

1918 წლის 3 მარტის ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულების მეოთხე მუხლიდან

Статья IV

Россия сделает все от нее зависящее, чтобы обеспечить скорейшее очищение провинций Восточной Анатолии и их упорядоченное возвращение Турции.

Округа Ардагана, Карса и Батума также незамедлительно очищаются от русских войск. Россия не будет вмешиваться в новую организацию государственно-правовых и международно-правовых отношений этих округов, а предоставит населению этих округов установить новый строй в согласии с соседними государствами, в особенности с Турцией.

Документы внешней политики СССР. Том 1. Москва, 1957, стр. 121.

21. რუსეთ-ოსმალეთის 1921 წლის 16 მარტის ხელშეკრულება (მოსკოვის ხელშეკრულება)

სამხრეთ კავკასიაში რუსეთის იმპერიასა და ოსმალეთს შორის ბერლინის ტრაქტატით (1878 წ.) დადგენილმა საზღვარმა 1918 წლის მარტამდე იარსება. 1918 მაისში საქართველომ, სომხეთმა და აზერბაიჯანმა სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა მოიპოვეს და ამდენად საბჭოთა რუსეთის

ოსმალეთთან სამხრეთ კავკასიაში საზღვარი აღარ ჰქონდა. 1920 წლის აპრილში საბჭოთა რუსეთმა აზერბაიჯანი დაიპყრო, 1920 წლის ნოემბერში სომხეთი, 1921 წლის თებერვალ-მარტში – საქართველო. საბჭოთა რუსეთის მიერ აზერბაიჯანის, სომხეთისა და საქართველოს დაპყრობა ოსმალეთის თანხმობით მოხდა. დღის წესრიგში დადგა სამხრეთ კავკასიაში რუსეთ-ოსმალეთის სახელმწიფო საზღვრის დადგენა. ამ საზღვრის ნაწილს საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიაზე უნდა გაეგელო.

1921 წლის 16 მარტს მოსკოვში ხელმოწერილ იქნა საბჭოთა რუსეთ-ოსმალეთის ხელშეკრულება. ამ ხელშეკრულებით დადგინდა ოსმალეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი.

ხელშეკრულების პირველი მუხლის მეხამე აბზაცში აღნიშნული იყო, რომ ოსმალეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი იწყებოდა შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარე სოფელ სარფთან. შემდეგ მიუყვებოდა ქედისმთას, შავშეთისა და კანნი-დაღის მთების წყალგამყოფს, არდაგანისა (არტაანისა) და ყარსის სანჯაყების ჩრდილოეთ ადმინისტრაციულ საზღვარს, მდინარეების არპაჩაისა და არაქსის ტალეგს). (Документы внешней политики СССР. Том 3. М., 1959, стр. 598). ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ საბჭოთა რუსეთმა საქართველოს დაპყრობის სანაცვლოდ ოსმალეთს უკანვე დაუბრუნა ბერლინის ტრაქტატით (1878 წ.) მიღებული საქართველოს ისტორიული ტერიტორია: ართვინის ოკრუგი (ართვინი, არტანუჯი), არტაანის ოკრუგი (არტაანი, დიღვირი, ფოცხოვი, ჩიღღირი, კოლა, ტაოსკარი), ყარსის ოკრუგი (ყარსი).

ხელშეკრულების დანართი, უფრო ზუსტად „დანართი I (ა)“ ხელშეკრულების პირველი მუხლიდან გამომდინარე ზედმიწევნით ზუსტად განსაზღვრავდა საბჭოთა რუსეთ-ოსმალეთის სახელმწიფო საზღვრის ხაზს სამხრეთ კავკასიაში და მათ შორის საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიაზე. (Документы внешней политики СССР. Том 3. Москва, 1959, стр. 602-603).

საბჭოთა რუსეთ-ოსმალეთის 1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულების რატიფიკაცია სრულიად რუსეთის ცენტრალურმა აღმასრულებელმა კომიტეტმა მოახდინა 1921 წლის 20 ივლისს, ხოლო ოსმალეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ – 31 ივლისს. სარატიფიკაციო სიგელების გაცვლა შედგა ქ. ყარსში 22 სექტემბერს.

წყარო

Документы внешней политики СССР. Том 3. Москва, 1959.

ლიტერატურა:

1. მერაბ ვაჩნაძე, ვახტანგ გურული. რუსეთთან ერთად და ურუსეთოდ. თბილისი, 2007.
2. Новейшая история Отечества. XX век. В двух томах. Под редакцией А.Ф. Киселева и Э. М. Шагана. Том 1. Москва, 2002.
3. მიხეილ სვანიძე. თურქეთის ისტორია (1299-2000). თბილისი, 2007.

დანართი

საბჭოთა რუსეთ-ოსმალეთის 1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულების პირველი მუხლიდან

Статья I

Северо-восточная граница турции определяется: линией, которая, начинаясь у деревни Сарп, расположенной на Черном море, проходит через гору Хедистма, линией водораздела горы Шавшет – горы Канны-даг, она следует затем по северной административной границе Ардаганского и Карсского санджаков – по тальвегу рек Арпа-чай и Аракс до устья Нижнего Кара-су (подробное описание границы и вопросы к ней относящиеся определены в приложении I (А) и I (В) и на прилагаемой карте, подписанной обеими Договаривающимися сторонами).

Документы внешней политики СССР. Том 3. Москва, 1959, стр. 598.

22. ყარსის ხელშეკრულება

(1921 წ. 13 ოქტომბერი)

XIX საუკუნის დამდეგს რუსეთის დამკვიდრებამ სამხრეთ კავკასიაში (ამიერკავკასიაში) და რუსეთთან ომებში თურქეთისა და ირანის მარცხმა XIX საუკუნის პირველ მესამედში ცხადი გახადა, რომ რეგიონში სტატუს ქვო დაირღვა. ამ მოვლენამ დაუყოვნებლივ გამოიწვია დასავლეთ ევროპის დიდი ქვეყნების (ინგლისის, საფრანგეთის, ავსტრია-უნგრეთის) მკვეთრად უარყოფითი რეაქცია. მიუხედავად ამისა, სამხრეთ კავკასიაში რუსეთის დამკვიდრებას, რაც მახლობელ აღმოსავლეთში გაჭრისათვის პლაცდარმის მომზადებასაც ნიშნავდა, დასავლეთ ევროპის ქვეყნებმა ხელი ვერ შეუშალეს. 1877-1878 წლებში რუსეთსა და თურქეთს შორის გაჩაღებულ ომში კვლავ რუსეთმა გაიმარჯვა. **სან-სტეფანოს ხელშეკრულებით** (1878 წლის მარტში) და **ბერლინის კონგრესის** გადაწყვეტილებით (1878 წლის ივლისში) დამარცხებულმა თურქეთმა აჭარა რუსეთს დაუთმო. 1903 წელს აჭარის ტერიტორიის ადმინისტრაციული მოწყობა **ბათუმის ოლქის** შექმნით დამთავრდა. ბათუმის ოლქი, რომელიც **ბათუმისა და ართვინის** ოკრუგებისაგან შედგებოდა, ადმინისტრაციული თვალსაზრისით ქუთაისის გუბერნიას დაუქვემდებარეს (რუსეთის იმპერიის ადმინისტრაციულ სისტემაში ცალკე ერთეულებს წარმოადგენდა **არტაანისა და ყარსის** ოკრუგები).

პირველი მსოფლიო ომის დაწყების შემდეგ (1914 წ.) სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო კვლავ მოექცა დიდი პოლიტიკის ყურადღების ცენტრში. პირველი მსოფლიო ომის დასაწყისისათვის რუსეთი **ანტანტის** სამხედრო-პოლიტიკური ბლოკის წევრი იყო, ხოლო თურქეთი – **სამთა კავშირისა**. ამრიგად, სამხრეთი კავკასია და, მათ შორის, სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო ფრონტისპირა რეგიონად იქცა. თურქეთის არმიის ცდები – დაეკავებინათ ბილისი და ბათუმი – რუსეთის კავკასიის არმიამ 1914-1915 წლებში წარმატებით აღკვეთა, ხოლო შემდეგ საკუთრივ თურქეთის ტერიტორიის ნაწილი (აღმოსავლეთ ანატოლია) დაიკავა.

სამხრეთ კავკასიაში ვითარება კარდინალურად შეიცვალა რუსეთის 1917 წლის თებერვალ-მარტის რევოლუციის შემდეგ. რუსეთის დროებითმა მთავრობამ თავისი არსებობის პერიოდში (1917 წლის მარტი-ოქტომბერი) შეძლო სამხრეთ კავკასიაში (ამიერკავკასიაში) თავისი იურისდიქციის შენარჩუნება. ბოლშევიკების მიერ დროებითი მთავრობის დამხობის შემდეგ (1917 წლის ოქტომბერში) ხელისუფლების სათავეში მოსულმა საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ კი სამხრეთ კავკასიაში იურისდიქცია ვედარ შეინარჩუნა – საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის პოლიტიკურმა ძალებმა საბჭოთა რუსეთთან ყოველგვარი კავშირი გაწყვიტეს და 1917 წლის ნოემბერში შექმნეს სამხარეო ხელისუფლების ორგანო – **ამიერკავკასიის კომისარიატი** (თავმჯდომარე ევგენი გეგეჭკორი). მიუხედავად საბჭოთა რუსეთისაგან ჩამოცილებისა, ამიერკავკასიაში დამოუკიდებელი სახელმწიფო არ შექმნილა, რის გამოც საერთაშორისო ასპარეზზე ამიერკავკასია (სამხრეთ კავკასია) ისევ რუსეთის ტერიტორიად აღიქმებოდა. თუმცა იყო ერთი მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტორი: რუსეთის

კავკასიის არმია საბჭოთა რუსეთის მთავრობას არ ცნობდა, მის განკარგულებებს არ ასრულებდა და რეგიონს თურქეთის აგრესიისაგან იცავდა.

უმძიმეს მდგომარეობაში ჩავარდნილ საბჭოთა რუსეთს ომის გაგრძელება აღარ შეეძლო. ვ. ლენინი ხელისუფლების დაკარგვის რეალური საფრთხის წინაშე იდგა. ასეთ ვითარებაში საბჭოთა რუსეთმა გადაწყვიტა, გერმანიასა და მის მოკავშირეებთან (ავსტრია-უნგრეთსა, თურქეთსა და ბულგარეთთან) სეპარატიული ზავი დაედო. ზავს 1918 წლის 3 მარტს **ბრესტ-ლიტოვსკში** მოეწერა ხელი. ზავის სანაცვლოდ საბჭოთა რუსეთმა დიდი ტერიტორია დათმო. ეს შეეხო სამხრეთ კავკასიასაც. ბრესტ-ლიტოვსკის ზავის მეოთხე მუხლში აღნიშნული იყო: "Россия делает все от нее зависящее, чтобы обеспечить скорейшее очищение провинций Восточной Анатолии и их упорядоченное возвращение Турции". ეს რაც შეეხებოდა საკუთრივ თურქეთის ტერიტორიას, რომელიც ზავის დადების მომენტისათვის რუსეთის ჯარებს ეკავათ. იმავე, მეოთხე მუხლის ბოლო აბზაცი უკვე რუსეთის ტერიტორიას ეხებოდა. კერძოდ, მასში ნათქვამია: "Округа Ардагана, Карса и Батума также незамедлительно очищаются от русских войск. Россия не будет вмешиваться в новую организацию государственно-правовых и международно-правовых отношений этих округов, а предоставит населению этих округов установить новый строй в согласии с соседними государствами, в особенности Турцией". როგორც ვხედავთ, ფაქტობრივად, საქმე ეხებოდა **ბათუმის, არდაგანისა (არტაანისა) და ყარსის** ოკრუგების ტერიტორიაზე მოსახლეობის ნების გამოსავლენად **რეფერენდუმის** ჩატარებას. ისიც ცხადი იყო, რომ რეგიონში რუსეთთან შედარებით თურქეთმა უპირატესობა მიიღო. 1918 წლის მარტშივე ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულების რატიფიკაცია მოახდინა სრულიად რუსეთის საბჭოების IV ყრილობამ.

ამიერკავკასიის კომისარიატმა არ ცნო ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულების მუხლი, რომელიც ბათუმის, არტაანისა და ყარსის ოკრუგებს ეხებოდა. ამ საკითხთან დაკავშირებით 1918 წლის მარტში **ქ. ტრაპიზონში** გაიმართა თურქეთისა და ამიერკავკასიის კომისარიატის დელეგაციათა მოლაპარაკება. ტრაპიზონის კონფერენციაზე თურქეთი ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულების მეოთხე მუხლის უპირობო შესრულებას ითხოვდა და ამიერკავკასიის დელეგაციის (მეთაური აკაკი ჩხენკელი) მოთხოვნებს ორ ძლიერ არგუმენტს უპირისპირებდა: 1) ამიერკავკასია არ იყო ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულებაზე ხელის მომწერი მხარე; 2) ამიერკავკასია არ იყო დამოუკიდებელი სახელმწიფო, იგი რუსეთის ნაწილს წარმოადგენდა. ტრაპიზონის კონფერენცია შეწყდა და თურქეთმა ბათუმის, არტაანისა და ყარსის ოკრუგების დაკავების მიზნით საომარი მოქმედებები დაიწყო. 1918 წლის მარტ-აპრილში თურქეთმა მთელი აჭარა დაიპყრო. მართალია, 1918 წლის აპრილში ამიერკავკასიის სეიმმა ახალი დამოუკიდებელი სახელმწიფოს – ამიერკავკასიის დემოკრატიული ფედერაციული რესპუბლიკის შექმნა გამოაცხადა, მაგრამ ამან საქმეს მაინც ვერ უშველა. 1918 წლის მაისში თურქებისაგან ოკუპირებულ **ბათუმში** ერთმანეთს შეხვდნენ ამიერკავკასიისა და თურქეთის დელეგაციები. ბათუმის კონფერენციაზე თურქებმა მოთხოვნები კიდევ უფრო დაამძიმეს (ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულების პირობებს მათ

კიდევ ერთი დაუმატეს: ომის შემთხვევაში თურქეთს უნდა მისცემოდა ამიერკავკასიის რკინიგზით ჯარების გადაყვანის უფლება).

ასეთ ვითარებაში 1918 წლის 26 მაისს გამოცხადდა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა. ამ დღისათვის აჭარა თურქეთის მიერ იყო ოკუპირებული. მძიმე მდგომარეობაში მყოფი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა იძულებული გახდა, აჭარა თურქეთისათვის დაეთმო. 1918 წლის 4 ივნისს ბათუმში საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასა და თურქეთს შორის დაიდო ხელშეკრულება. ხელშეკრულების მეორე მუხლში აღნიშნული იყო, რომ საზღვარი თურქეთსა და საქართველოს შორის მდინარე **ჩოლოქზე** გადიოდა. თურქეთი მოპოვებული უპირატესობის განმტკიცებას შეუდგა. 1918 წლის ივლისში მის მიერვე ოკუპირებული ბათუმის, არტაანისა და ყარსის ოკრუგების ტერიტორიაზე თურქეთმა რეფერენდუმი ჩაატარა და გამოაცხადა, რომ ამ ოკრუგების მოსახლეობამ თურქეთის შემადგენლობაში გადასვლა ისურვა. ეს იყო დიდი სიცრუე, რადგან რეფერენდუმი უხეში ძალმომრეობისა და შანტაჟის პირობებში ჩატარდა. ამის შემდგომ მოვლენები თურქეთისათვის არახელსაყრელად წარიმართა. პირველ მსოფლიო ომში დამარცხებულმა თურქეთმა **მუდროსის ზავით** (1918 წლის ოქტომბერი) ბათუმი და მთელი აჭარა დატოვა. აჭარა ინგლისის საოკუპაციო ზონად გამოცხადდა. ინგლისის სამხედრო კრეისერები ბათუმში 1918 წლის დეკემბერსა და 1919 წლის იანვარში შემოვიდნენ. ინგლისელები აჭარაში 1920 წლის ივლისამდე დარჩნენ.

აჭარაში თურქთა ბატონობის (1918 წლის აპრილი-დეკემბერი), ისევე როგორც ინგლისელთა საოკუპაციო რეჟიმის არსებობის პერიოდში (1918 წლის დეკემბერი – 1920 წლის ივლისი) მიმდინარეობდა ქართული ორიენტაციის ძალების დევნა. უაღრესად არახელსაყრელ ვითარებაში **მემედ-ბეგ აბაშიძემ** შეძლო პროქართული განწყობის მქონეთა გაერთიანება და 1919 წლის აგვისტოში ბათუმში ქართველ მაჰმადიანთა ყრილობაც მოიწვია. 31 აგვისტოს ყრილობამ ისტორიული გადაწყვეტილება მიიღო. ქართველი მუსლიმები **„ღვთისა და ქვეყნის წინაშე“** აცხადებდნენ: „ბათუმის ოლქის მკვიდრნი, სარწმუნოებით მუსლიმანები, ისტორიით, სისხლით და ხორციით, ენით, კულტურით და ადათებით ქართველები ვართ, მუსლიმანი ქართველები, და ტერიტორიულად და ეკონომიურად ყოველთვის ჩვენი მხარე დედა სამშობლოს საქართველოს განუყრელ ნაწილს შეადგენდა“. ყრილობის დადგენილებაში აღნიშნულია: **„ამიერთგან და სამარადისოთ ბათუმი და ბათუმის ოლქი შეუერთდეს თავის ბუნებრივ სამშობლოს საქართველოს რესპუბლიკას სამულისმანო საქართველოს ფართე ავტონომიის ნიადაგზე...“** 1919 წლის 11 სექტემბრის საგანგებო მიმართვაში ზემო აჭარის დელეგაციისადმი **ნოე ჟორდანიამ** დაადასტურა, რომ აჭარას საქართველოს შემადგენლობაში მიეცემოდა ავტონომია. თუმცა აჭარიდან ინგლისის საოკუპაციო ჯარების გასვლის შემდეგ (1920 წლის ივლისი) საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას დანაპირები აღარ გახსენებია და ბათუმისა და ბათუმის ოლქის მართვა-გამგეობა **საგანგებო კომისარიატს** (კომისარი ბენია ჩხიკვიშვილი) ჩააბარა. ქართველ მუსლიმთა ყრილობის დადგენილების უგულვებელყოფას აჭარაში დიდი უკმაყოფილება მოჰყვა. მალე მდგომარეობა გამოსწორდა. დამფუძნებელი კრების მიერ 1921 წლის 21 თებერვალს დამტკიცებული საქართველოს კონსტიტუციის მეთერთმეტე თავი ასეა დასათაურებული: **„ავტონომიური მმართველობა“**. კონსტიტუციის 107-ე

მუხლით საქართველოს განუყოფელ ნაწილებს აფხაზეთს (სოხუმის ოლქს), სამუსლიმანო საქართველოს (ბათუმის ოლქს) და საინგილოს (ზაქათალის ოლქს) ადგილობრივ საქმეებში ავტონომიური მმართველობა მიენიჭათ. კონსტიტუციის 108-ე მუხლის თანახმად, ავტონომიური მმართველობის დებულებანი ცალკე კანონით უნდა განსაზღვრულიყო.

1921 წლის 11-12 თებერვალს ღამით დაიწყო საბჭოთა რუსეთის აგრესია საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წინააღმდეგ. 25 თებერვალს რუსეთის მე-11 წითელმა არმიამ თბილისი დაიკავა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრება და მთავრობა ბათუმში გადავიდა. საქართველო-რუსეთის ომის პარალელურად მოსკოვში მიმდინარეობდა საბჭოთა რუსეთისა და თურქეთის მოლაპარაკება, რაც 1921 წლის 16 მარტს დადებული ხელშეკრულებით დასრულდა. საბჭოთა რუსეთისა და თურქეთის მოლაპარაკებას ორი პრინციპული შეთანხმება დაედო საფუძვლად. **პირველი.** თურქეთი უარს ამბობდა სამხრეთ კავკასიაში (ამიერკავკასიაში) ყოველგვარ ტერიტორიულ პრეტენზიაზე; **მეორე.** რუსეთი აღარ ითხოვდა, რომ თურქეთს ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი ბერლინის კონგრესის (1878 წ.) მიერ დადგენილ სასაზღვრო ხაზამდე გადაეწია.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დელეგაცია მოსკოვის მოლაპარაკებებში არ მონაწილეობდა. მიუხედავად ამისა, 1921 წლის 16 მარტის რუსეთ-თურქეთის მოსკოვის ხელშეკრულების პირველ მუხლში თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ საზღვრის შესახებ აღნიშნული იყო: "Северо-восточная граница Турции определяется: линией, которая начинаясь у деревни Сарп, расположенной на Черном море, проходит через гору Хедисмта, линией водораздела горы Шавшет – горы Канны–даг, она следует затем по северной административной границе Ардаганского и Карсского санджаков..." ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის თანხმობის გარეშე, რომელიც 1921 წლის 17 მარტის საღამომდე ბათუმში, ე. ი. ქვეყნის ტერიტორიაზე, იმყოფებოდა, რუსეთმა 1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულებით საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის ნაწილი თურქეთის ტერიტორიად აღიარა.

რუსეთ-თურქეთის 1921 წლის 16 მარტის ხელშეკრულება სხვა მხრივაც შეეხო საქართველოს. ხელშეკრულების მეორე მუხლში აღნიშნულია:

"Турция соглашается уступить Грузии сюзеренитет над портом и городом Батумом и территорией, лежащей к северу от границы, указанной в статье первой нынешнего Договора, и составлявшей часть Батумского округа, при условии, что

1) население местностей, указанных в настоящей статье, будет пользоваться широкой местной автономией в административном отношении, обеспечивающей каждой общине ее культурные и религиозные права, и население будет иметь возможность установить земельный закон, соответствующий его пожеланиям.

2) Турции будут обеспечен свободный транзит всяких товаров, отправляемых в Турцию или из нее, через Батумский порт, беспошлинно, без учинения каких-либо задержек и без обложения их какими бы то ни было сборами, с предоставлением Турции права пользоваться Батумским портом без звимания за то специальных сборов".

რუსეთ-თურქეთის 1921 წლის 16 მარტის ხელშეკრულება შეეხო აზერბაიჯანსაც. ხელშეკრულების მესამე მუხლში აღნიშნულია: "Нахичеванская область... образует автономную территорию под протекторатом Азербайджана, при условии, что Азербайджан не уступит сего протектората третьему государству".

1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულების რატიფიკაცია საბჭოთა რუსეთმა 1921 წლის 20 ივლისს მოახდინა, ხოლო თურქეთმა – 1921 წლის 31 ივლისს. სარატიფიკაციო სიგელების გაცვლა შედგა ქ. ყარსში 1921 წლის 22 სექტემბერს.

1921 წლის მარტისათვის საქართველო, აზერბაიჯანი და სომხეთი რუსეთის მიერ იყო ოკუპირებული, თუმცა ფორმალური თვალსაზრისით სამივე ქვეყანა დამოუკიდებელ, სუვერენულ სახელმწიფოს წარმოადგენდა. ჯერ-ჯერობით არც ამიერკავკასიის ფედერაცია და არც საბჭოთა კავშირი შექმნილი არ იყო, მაგრამ არსებობდა გეგმა ახალი საბჭოთა იმპერიის შექმნისა. იმხანად გაურკვეველი იყო, ახალ საბჭოთა იმპერიაში რა ფორმით შევიდოდნენ საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი. ასეთ ვითარებაში რუსეთმა გადაწყვიტა თავისი პოზიციების განმტკიცება სამხრეთ კავკასიაში და თავის მთავარ კონკურენტთან, თურქეთთან, ყველა საკითხის მოგვარება. 1921 წლის 23 სექტემბერს ქალაქ ყარსში დაიწყო თურქეთის, საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის მოლაპარაკება. ყარსის კონფერენციაში სრულფუნქციონირებელი მხარის სახით მონაწილეობდა საბჭოთა რუსეთი. ოფიციალურ რუსულ გამოცემებში 1921 წლის 13 ოქტომბერს ყარსში დადებული ხელშეკრულება ასეა დასათაურებული: "Договор о дружбе между Армянской ССР, Азербайджанской ССР и Грузинской ССР, с одной стороны, и Турцией — с другой, заключенный при участии РСФСР в Карсе". ხელშეკრულების **პრეამბულაში** აღნიშნულია, რომ სომხეთმა, აზერბაიჯანმა, საქართველომ და თურქეთმა "решили приступить к переговорам при участии Российской Социалистической Федеративной Советской Республики". საქართველოს მხრიდან ყარსის ხელშეკრულებას ხელი მოაწერეს სამხედრო და საზღვაო საქმეთა სახალხო კომისარმა **შალვა ელიაშვილმა**, საგარეო საქმეთა და ფინანსთა სახალხო კომისარმა **ალექსანდრე სვანიძემ**, ხოლო საბჭოთა რუსეთის მხრიდან – **იაკობ განეცკიმ (ფიურსტენბერგმა)**, რომელიც იმხანად საბჭოთა რუსეთის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატის კოლეგიის წევრი იყო. თურქეთის მხრიდან ხელშეკრულებას ხელი მოაწერეს **კიაზიმ კარაბეგირ-ფაშამ, ველი-ბეიმ, მუხტარ-ბეიმ, მემდუხ შევკეტ-ბეიმ**; სომხეთის მხრიდან – **ასკანაზ მრავიანმა, პოდოს მაკინზიანმა**; აზერბაიჯანის მხრიდან – **ბესბუდ შახტახტინსკიმ**.

ყარსში დაწყებულ მოლაპარაკებას იგივე პრინციპები დაედო საფუძვლად, რაც რუსეთ-თურქეთის მოსკოვის მოლაპარაკებას – უცვლელი დარჩა თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი.

ყარსის ხელშეკრულების **პირველი მუხლი** ძალადაკარგულად აცხადებდა ყველა იმ ხელშეკრულებას, რომელიც ამიერკავკასიას (სამხრეთ კავკასიას) ეხებოდა. ეს არ ეხებოდა რუსეთ-თურქეთის 1921 წლის 16 მარტის ხელშეკრულებას. **მეორე მუხლში** კი აღნიშნული იყო, რომ საქართველოს, სომხეთსა და აზერბაიჯანს არ უნდა ეცნოთ არცერთი ხელშეკრულება, რომელიც ეხებოდა თურქეთს, მაგრამ არ სცნეს თურქეთის მთავრობამ და თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ. თავის მხრივ, თურქეთი ვალდებულია

იღებდა, არ ეცნო არც ერთი საერთაშორისო აქტი, თუ მას არ ცნობდა საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი.

ყარსის ხელშეკრულების მეოთხე მუხლით დადგინდა თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი. კერძოდ, ხელშეკრულებაში აღნიშნულია, რომ ეს საზღვარი "начинается у деревни Сарп, расположенной на Черном море, проходит через гору Хедис-мта, линию водораздела горы Шавшет – гору Канны-даг; она следует затем по старым северным административным границам Ардаганского и Карсского санджаков..."

ყარსის ხელშეკრულების მეექვსე მუხლი ეხებოდა აჭარას. კერძოდ, ეს მუხლი ასე იყო ჩამოყალიბებული:

"Турция соглашается уступить Грузии сюзеренитет над городом и портом Батуми и территорией, лежащей к северу от границы, указанной в ст. 4 настоящего Договора и составляющей часть Батумского округа, при условии, что:

1) население местностей, указанных в настоящей статье будет пользоваться широкой местной автономией в административном отношении, обеспечивающей каждой общине ее культурные и религиозные права, и население будет иметь возможность установить в указанных местностях земельный закон, соответствующий его пожеланиям;

2) Турции будет обеспечен свободный транзит всяких товаров, отправляемых в Турцию или из нее, через Батумский порт, беспошлинно, без учинения каких-либо задержек и без обложения их каким бы то ни было сборам, с предоставлением Турции права пользоваться Батумским портом без взимания за то специальных сборов.

Для праведения в жизнь этой статьи будет немедленно после подписания настоящего Договора образована Комиссия из представителей заинтересованных сторон".

ხელშეკრულების მეშვიდე მუხლში აღნიშნული იყო, რომ მხარეები შეთანხმდნენ "облегчить жителям пограничной зоны переход границы, при условии соблюдения таможенных, полицейских и санитарных правил, которые будут установлены по этому поводу Смешанной Комиссией".

როგორც ვხედავთ, ყარსის ხელშეკრულებამ თითქმის უცვლელად გაიმეორა რუსეთ-თურქეთის 1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულების პირველი და მეორე მუხლები. უცვლელად განმეორდა მოსკოვის ხელშეკრულების მესამე მუხლიც ნახჭევანის ავტონომიური ტერიტორიის შესახებ. ყარსის ხელშეკრულების მეხუთე მუხლში აღნიშნული იყო, რომ ნახჭევანის ოლქი წარმოადგენს "автономную территорию под покровительством Азербайджана".

ყარსის ხელშეკრულების ოცი მუხლიდან ექვი მუხლი ძალაში შევიდა ხელმოწერის დროიდან (1921 წლის 13 ოქტომბრიდან), მათ შორის იყო მეექვსე მუხლი, რომელიც აჭარას ეხებოდა. რაც შეეხება ხელშეკრულების დანარჩენ მუხლებს, ისინი ძალაში შევიდოდნენ რატიფიკაციის შემდეგ. ხელშეკრულების მეოცე მუხლი ხელისმომწერ მხარეებს ავალდებულებდა, რაც შეიძლება მოკლე დროში გაეცვალათ სარატიფიკაციო სიგელები.

ყარსის ხელშეკრულების სარატიფიკაციო სიგელების გაცვლა შედგა ერევანში 1922 წლის 11 სექტემბერს.

ყარსის ხელშეკრულებას არ ჰქონია საიდუმლო მუხლები. ხელშეკრულებას დაერთო სამი დამატება, რომელთაგან არც ერთი საიდუმლო არ ყოფილა და სამივე მრავალჯერ იქნა გამოქვეყნებული. პირველ დამატებაში დაწერილებით არის აღწერილი **თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ საზღვარი**, მეორე დამატებაში აღწერილი იყო **თურქეთის საზღვარი არაბა-ჩაის ზონასა და მდინარე არაქსის ზონაში**. მესამე დამატება აღგენდა **ნახჭევნის ავტონომიის საზღვრებს**. ყარსის ხელშეკრულების სამივე დამატებას ხუთივე ქვეყნის წარმომადგენლებმა ცალ- ცალკე მოაწერეს ხელი.

ყარსის ხელშეკრულება ხუთ ეგზემპლარად – ქართულ, რუსულ, თურქულ, აზერბაიჯანულ და სომხურ ენებზე გაფორმდა. ხელშეკრულების მოქმედების ვადა განსაზღვრული არ ყოფილა.

1992 წლის 30 ივლისს თბილისში გაფორმდა საქართველო-თურქეთის ხელშეკრულებას. საქართველოს მხრიდან ხელშეკრულებას ხელი მოაწერა სახელმწიფო საბჭოს თავმჯდომარემ ე. შევარდნაძემ, თურქეთის მხრიდან – პრემიერ-მინისტრმა ს. დემირელმა. ხელშეკრულების პრეამბულაში აღნიშნულია, რომ მხარეები დაიცავენ მათ შორის დადებულ ყველა ხელშეკრულებას და შეთანხმებას დაწყებული 1921 წლის 13 ოქტომბრის ყარსის ხელშეკრულებიდან.

საქართველო-თურქეთის 1992 წლის 30 ივლისის ხელშეკრულება ათი წლის ვადით დაიდო. ხელშეკრულებაში აღნიშნულია, რომ თუ მხარეებმა ათწლიანი ვადის ამოწურვამდე სამი თვით ადრე არ განაცხადეს ხელშეკრულების მოქმედების შეწყვეტის შესახებ, მაშინ ხელშეკრულება ავტომატურად გრძელდება კიდევ მომდევნო ხუთი წლით. ათწლიანი ვადის გასვლის შემდეგ (2002 წ.) არც საქართველოს და არც თურქეთს 1992 წლის 30 ივლისის ხელშეკრულების მოქმედების შეწყვეტის შესახებ ოფიციალური განცხადება არ გაუკეთებიათ, ე. ი. ხელშეკრულება კიდევ ხუთი წლით – 2007 წლამდე გაგრძელდა.

წყარო:

Документы внешней политики СССР. Том 4. Москва, 1960.

ლიტერატურა:

1. **მერაბ ვაჩნაძე, ვახტანგ გურული.** რუსეთთან ერთად და ურუსეთოდ. თბილისი, 2007.
2. **მიხეილ სვანიძე.** თურქეთის ისტორია (1299-2000). თბილისი, 2007
3. **Новейшая история Отечества. XX век. В двух томах. Под редакцией А. Ф. Киселева и Э. М. Щагана.** Том 1. Москва, 2002.

დანართი

1921 წლის 13 ოქტომბრის ყარსის ხელშეკრულების მეოთხე მუხლიდან

Северо-восточная граница Турции (согласно карте русского Генерального штаба масштабом 1/210000 - 5 верст в дюйме) определяется линией, которая начинается у деревни Сарп, расположенной на Черном море, проходит через гору Хедис-Мта, линию водораздела горы Шавшет – гору Канныдаг; она следует затем по старым северным административным границам Ардаганского и Карского санджаков по тальвег урек Арпа-чай и Аракса до устья Нижнего Кара-су (подробное описание границ и вопросы, к ней относящиеся, определены в приложениях I и II и на прилагаемой карте, подписанной обеими Договаривающимися сторонами. В случае расхождения между текстом Договора и картой, решающее значение придается тексту).

Подробное определение и проведение государственной границы в натуре, равно как и установка пограничных знаков производится Смешанной пограничной комиссией с одинаковым числом членов от Договаривающихся сторон и с участием представителя РСФСР.

Документы внешней политики СССР. Том 4. Москва, 1960, стр. 422.

სახელმძღვანელოს შედგენისას გამოყენებული იქნა ნაშრომები:

1. მერაბ ვაჩნაძე, ვახტანგ გურული. მასიიდან ყარსამდე. 1555-1921. თბილისი, 2007.
2. მერაბ ვაჩნაძე, ვახტანგ გურული. რუსეთთან ერთად და ურუსეთოდ. თბილისი, 2007.
3. ვახტანგ გურული. ერთმორწმინე რუსეთი. თბილისი, 2007.
4. მერაბ ვაჩნაძე, ვახტანგ გურული. საქართველო-რუსეთის ურთიერთობა (1801-1921), თბილისი, 2009.
5. ვახტანგ გურული. საქართველო და რუსეთი. თბილისი, 2010.
6. **Аполон Силагадзе Вахтанг Гурули.** Российско-Турецкое противостояние на центральном Кавказе. – журнал “Кавказ и Глобализация”, Том 3. Выпуск И. Швеция. 2009, стр. 161-169.
7. ვახტანგ გურული. საქართველოს საგარეო-პოლიტიკური ორიენტაცია (1917 წლის მარტი – 1918 წლის მაისი). – ქართული დიპლომატია. ჭელიწდუელი. 9. თბილისი, 2002, გვ. 5-42.